

e-ISSN: 2148-4899

Pamukkale Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi

Pamukkale University Journal of Divinity Faculty

6 (12), Güz / Autumn 2019, 267-292

İSLAM HUKUKUNDA PARADA MEYDANA GELEN DEĞİŞİKLİKLER VE BORÇLARI ÖDEMENİN YOLLARI

Changes In Money In Islamic Law And Ways To Pay Debts

Muhammed ÇUÇAK

Dr. Öğr. Üyesi., Osmaniye Korkut Ata Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, İslam Hukuku Anabilim Dalı. Osmaniye, Türkiye. E-mail: muhammedcucak@osmaniye.edu.tr, Orcid. 0000-0003-3177-4837

Hakemler / Referees:

Doç. Dr. İsmail YALÇIN / Konya Selçuk Üniversitesi İslami İlimler Fakültesi.
Dr. Öğrt. Üyesi Cemalettin ŞEN / Bolu AİBÜ İlahiyat Fakültesi.

Makale Bilgisi / Article Information

Makale Türü / Article Types: Araştırma Makalesi / Research Article

Geliş Tarihi / Received: 15 Kasım/Novamber 2019

Kabul Tarihi / Accepted: 29Aralık/December 2019

Yayın Tarihi / Published: 30 Aralık/December 2019

Cilt / Volume: 6 **Sayı / Issue:** 12 **Sayfa / Pages:** 267-292

Atıf / Cite as: Çuçak Muhammet. İslam Hukukunda Parada Meydana Gelen Değişiklikler ve Borçları Ödemenin Yolları [Changes In Money In Islamic Law And Ways To Pay Debts]. *Pamukkale Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi-Pamukkale University Journal of Divinity Faculty*. 6/12, (2019): 267-292.

<http://doi.org/10.17859/pauifd.647487>

İntihal / Plagiarism: Bu makale, iThenticate intihal tarama programı ile taranmıştır. Ayrıca iki hakem tarafından da incelenmiştir. / This article has been scanned with iThenticate plagiarism screening program. Also this article has been reviewed by two referees.

www.dergipark.gov.tr/pauifd

Pamukkale Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi (PAUİFD), 6 (12), 20019: 267-292

İSLAM HUKUKUNDA PARADA MEYDANA GELEN DEĞİŞİKLİKLER VE BORÇLARI ÖDEMENİN YOLLARI

Muhammed ÇUÇAK*

Öz

Geçim kaynağımız olan, fert ve toplumun hayatında çok önemli bir yere sahip olan para, tarihî süreç boyunca ihtiyaçların temin edilmesi için bir araç olarak kullanılmıştır. Önemi, etkileri ve fonksiyonu farklı ilim dallarının araştırma konusu olmuştur. Bunların biri de İslam hukuku olup fakihler ilk dönemden itibaren para ile ilgili meselelerin araştırılmasına ehemmiyet vermişlerdir. Fakihlerin üzerinde detaylı durduğu hususlardan biri, para bir akde konu olduktan sonra paranın kullanımdan kalkması, piyasadan çekilmesi, değerinin artması veya kayba uğraması gibi durumlarda akdin hükmünün ne olacağı ve paranın mislinin/aynısının ya da değerinin ödenmesi meselesi olmuştur. Farklı mezheplerden oluşan cumhur böyle durumlarda paranın mislinin/aynısının ödenmesini ileri sürerken bir grup fakih değerinin ödenmesi gerektiğini söylemişlerdir. Bazı fakihler bu durumda malın değerinin ödeneceğini tercih ederken bazıları ise tarafların tekrar anlaşma yapmalarını önermişlerdir. Parada görülen bu değişiklikler eskiden olduğu gibi günümüzde de fakihlerin gündemindeki yerini korumuştur. Özellikle kâğıt paraların muamelelerde kullanılmaya başlanması ve değişikliklerin diğer paralara nazaran kâğıt paralarda daha belirgin görülmesi ile birlikte konunun önemi daha da artmıştır. Dolayısıyla çalışmamızda eski ve yeni fıkıh bilginlerinin konuyla ilgili görüşleri, delilleri ele alınacak ve son olarak değerlendirilecektir.

Anahtar Kelimeler: Para, Değişiklik, Misli, Değer, Borç.

Changes In Money In Islamic Law And Ways To Pay Debts

Abstract

Money, which is our source of livelihood, has a very important place in the life of individuals and society, used as a means to meet needs throughout the historical process. Its importance, effects and function have been the subjects of research in different branches of science. One of them is Islamic law, and from the first period, the fiqih have shown importance in the investigation of money-related issues. One of the issues that the fiqih have elaborated on was the matter of what the after money becomes the subject of the contract would be in such cases as money ceasing to use, withdrawing from the market, increase or loss of value in cases such as what will be the provision of the contract and the money/the same or the value of the money has been paid. A majority of the Consisting of different denominations proposes to pay the same amount of money, in such cases while a group adopting the payment of values.

---

* Dr. Öğr. Üyesi., Osmaniye Korkut Ata Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, İslam Hukuku Anabilim Dalı. Osmaniye, Türkiye muhammedcucak@osmaniye.edu.tr, ORCID: 0000-0003-3177-4837

In this case, some fiqh preferred that the value of the property be paid, while others suggested that the parties renegotiate. These changes in money have kept their place in the agenda of the fiqh as they used to. Especially with the introduction of paper money in transactions and the changes seen more prominently in paper money than the other money, the importance of the issue increased. Therefore, in this study, the opinions and evidence of the old and new jurisprudence scholars will be discussed and finally our evaluation will be included.

Keywords: Money, Modification, Same amount, Value, Debt.

STRUCTURED ABSTRACT

Money, which plays an important role in human life, has been made of different materials throughout history and has taken the form of paper money when it comes to the present day. Whether paper money is Shar'i money has been the subject of debate among scholars fiqh. According to the opinion adopted and preferred by the majority, paper money is also accepted as Shari'i money like dinars and dirhams. However, the Shar'i property of paper money is not due to its inherent nature as of creation, such as dinars and dirhams, but rather to the state behind the printing and distributing it. This situation causes changes in paper money depending on the economic power and production capacity of the state. These changes are expressed in the sources of Islamic law in terms of the departing from the cessation (Kasad), withdrawal of money from the market (İnkita'), depreciation or appreciation of money (Ruhs, Gala). Today, Of these, the most exposed type of currency is seen that so-called "inflation" to has suffered a loss of value.

If the money has been completely withdrawn from the market by the authorized person and departing from the cessation completely after the shopping contract has been made and the goods have been delivered to the buyer and before the money of the goods has been paid to the seller, the contract shall be deemed invalid according to Abu Hanifa; if the goods sold are available in the hands of the buyer without modification, the goods itself shall be paid, If the goods are not itself, then if the goods is misli goods paid the same amount, if the goods is qiyami, the value will be paid, according to the famous opinion of the Maliki, Shafiis and some Hanbalis, the contract is deemed genuine and the same/misli of the money is paid. For the payment of the amount of money, Malikis and Shafi'i stipulate that the money should be continued to be used in the market partially after the money has been removed from the use by the authorized person, while Hanbalis stipulate that the use of the money has been abandoned by the whole society whether or not the money has been removed by the authorized person. If the value of the money has increased or decreased after the contract is completed, the money is paid same according to other Hanafis, majority Malikis, Shafiis and some Hanbalis except Abu Yusuf.

In this case, according to the Hanafis Abu Yusuf and Imam Muhammad, some Malikis and majority Hanbalis, the value of the money should be paid. Abu Yusuf asserted that the value of money on the day of the contract should be paid regardless of the type of change, whereas the owners and the Hanbalians of this opinion adopted the payment of the value of money on the day of the contract only if the use of money is prohibited by the authority and money is withdrawn from the market completely. According to Imam Muhammad and some Malikis, some Shafiis

and some Hanbalis, in this case the value of the money should be paid on the day it is departing from the cessation.

If the borrowed money has been changed in the period until the payment is made to the creditor, it is accepted to pay same of the money, regardless of the type of the change, according to Abu Hanifa, the famous opinion in the Malikis and the prevailing opinion in the Hanbalis. Because the debt contract is actually a contract of loan. The same thing that was borrowed in the contract of loan should be given back. Besides, money is the same goods. The money borrowed is from the same goods. when the same goods are borrowed, same must be paid.

In this case, another group of scholars argued that the value of money should be paid. According to Abu Yusuf, one of the holders of this opinion, regardless of the change in money , the money is paid according to the value on the day it was borrowed , according to Imam Muhammad, if the money was only not used or withdrawn from the market, according to the Malikis if the money had been withdrawn from use and cannot be found in the market or if it was cannot be used by the authority, according to Hanbalis, if the money has been banned by the authority and is completely departing from the cessation, the last day's value of the money must be paid. Some Hanbali fiqh scholars are afraid to say that the value of money should be paid due to changes in money, and it is seen that they invite the parties to agree on some amount again.

GİRİŞ

İvazlı akitlerde akdin bir parçası olan paranın durumu eskiden beri fakihler tarafından araştırma konusu olmuştur. Özellikle kâğıt paraların insan hayatına girmesiyle bu araştırmalar çeşitlenmiş ve konu farklı yönlerden ele alınmaya başlanmıştır. Bu bağlamda İslam dünyasında konuyla ilgili birçok makale, kitap yazılmış ve konferans düzenlenmiştir. Türkiye’de de bu hususta İslam’da Para-Kredi Faiz ve Enflasyon İlişkisi, İslam Hukukunda Paranın Değer Kaybının Ödenmesini Gerektiren Esaslar, İslam Hukukunda Fulûs’un Değerinde Değişimi İfade Eden Dört Kavram: Raḥs, Galâ, Kesâd, Inkıta... gibi çalışmalar yapılmıştır. Bu çalışmalardan konumuzla içerik olarak en benzerlik taşıyanı ise “İslam Hukukunda Fulûs’un Değerinde Değişimi İfade Eden Dört Kavram: Raḥs, Galâ, Kesâd, Inkıta.” başlıklı makaledir. Bu çalışmada konu, söz konusu dört kavram üzerinden anlatılmaya çalışılmıştır. Akitler karışık olarak ele alınmıştır. Çalışmamızda ise gerekli kavramlar izah edildikten sonra akitler ayrı ayrı ele alınarak parada görülen değişiklik aynı olmasına rağmen bu değişikliğin akitlerde farklı sonuçlar doğurduğuna dikkat çekmek hedeflenmiştir.

Konuya girmeden önce çalışmamız ile alakası bulunan birtakım kavramlar üzerinde durmanın faydalı olacağı düşüncesindeyiz. Zira konunun anlaşılması kavramların izah edilmesi ve anlaşılması ile ilintilidir. Konu ile alakası olduğu düşünülen kavramlar şunlardır:

a. Para

Türkçedeki “para” tabirinin Arapçadaki karşılığı “نقود/nukûd” kelimesidir. Bu, peşin ödemek, gizlice bakmak, eleştirmek ve sahte paraları (sahte dinar ve

dirhemleri) ayıklamak manalarına gelen “نقد/nekdu” kelimesinin çoğuludur.¹ Bu kelimenin bir terim olarak hangi manaya geldiğiyle ilgili klasik kaynaklarda üç çeşit görüş ileri sürülmüştür: a) Sadece para (yani dinar ve dirhem) hâline getirilen altın ve gümüşlerdir. b) Dinar ve dirhem hâline getirilen ve getirilmeyen altın ve gümüşlerdir. c) Dinar ve dirhem hâline getirilen ve getirilmeyen tüm altın ve gümüşler, dinar ve dirhem yerine para olarak kullanılan ve toplum arasında tedavülde bulunan her şeydir.² Toplum arasında tedavülde olan her şeyi para olarak kabul eden fakihlerin görüşü ile iktisatçıların görüşü örtüşmektedir. İktisatçılara göre paranın tanımı, “Satın alınan mal ve hizmetlerin bedelinin karşı tarafa aktarılmasında ya da borçların geri ödenmesinde genel kabul gören her şey.” şeklindedir.³ Bir kısım dil bilimcin görüşü de bu doğrultudadır.⁴

Kanaatimizce “nukûd” kelimesi üzerinde yaşanan bu ihtilafın kaynağı, tarihî süreç içinde farklı malzemenin para olarak kullanılması, paraya yüklenen anlam, toplumun buna karşı tutumu ve günden güne para konusunda meydana gelen gelişmelerdir. İnsanlar tarih boyunca altın, gümüş ve bunlardan yapılan paralar dışında buğday, arpa ve hayvan gibi eşyaları da para olarak kullanmışlardır. Bu, zamanın meydana getirdiği ihtiyaçların doğurduğu bir sonuçtur. Fakihler ise buna göre hüküm ve kavramlar öğretmişlerdir. Kaynaklarda alışveriş çeşitlerinden biri kabul edilen, bir şeyi başka bir şey karşılığında satmayı ifade eden ve Türkçeye “trampa” diye çevrilebilen “Bey’u’l-mukâyeda”yı⁵ bu bağlamda değerlendirebiliriz.

¹ Ebû'l-Fazl Cemaluldin Muhammed b. Mükerrrem el-İfrikî el-Mısırî İbn Manzûr, *Lisânü'l-Arab*, (Beyrut: Dâru Sadır, ts.), 3: 425; es-Seyyid Murteza el-Hüseyn Zebîdî, *Tâcül-Ârûs min cevâhiri'l-Kâmûs*, thk. Abdu's-Subûr Şâhîn, (Kuveyt: el-Meclisu'l-Vatanî li's-Sikâfe ve'l-Funûn ve'l-Edeb, 2001), 9: 330; Butrus Bustânî, *Muhîtu'l-muhît*, (Beyrut: Mektebetü Lübnan, 1987), 911.

² Şemsüleimme Ebû Bekr Muhammed b. Ebi Sehl Serahsî, *el-Mebsût*, (Beyrut: Dârü'l-Me'rife, 1989), 11: 160; Nureddin Ebû'l-Hasan Ali b. Sultan Muhammed el-Herevî el-Kârî Ali el-Kârî, *Fethu babî'l-inaye fi Şerhi Kitabî'n-Nukâyeh*, haz. Muhammed Nezzâr Temim ve Heysem Nezzâr Temim, (Beyrut: Dâru'l-Erkam, 1997), 2: 530; Muhammed Emin b. Ömer b. Abdülaziz ed-Dimaşki İbn Âbidîn, *Hâşiyetu İbn Âbidîn, reddü'l-muhtâr alâ dürri'l-muhtâr*, thk. Adil Ahmed Abdülmevcud, Ali Muhammed Muavviz, (Riyad: Dâru Âlemi'l-Kütüb, 2003), 3: 227; Muhammed b. Ahmed İlîş, *Şerhü Menhi'l-Celil*, 1. bs. (Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1984), 4: 493; Hucetü'l-İslam Muhammed b. Muhammed b. Muhammed Gazzâlî, *El-Vasit fi'l-Mezheb*, thk. Ahmed Mahmud İbrahim, 1. bs. (Kahira: Dâru's-Selâm, 1997), 4: 106; Şemseddin Muhammed b. Ebû'l Abbas Ahmed b. Hamza b. Şihabiddin el-Ensârî Remlî, *Nihâyetü'l-Muhtâc ilâ Şerhi'l-Minhâc*, 3. bs. (Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 2003), 3: 83; Süleyman b. Ömer b. Mansur el-Ezherî Cemel, *Hâşiyetü'l-Cemel alâ Şerhi'l-Menhec*, (Beyrut: Dâru İhyai't-Türâsî'l-Arabî, ts.), 2: 251; Şeyhü'l-İslâm Takiyyüddin Ahmed el-Harrânî İbn Teymiyye, *el-Fetâvâ'l-Kubrâ*, thk ve talk. Muhammed Abdulkadir Ata ve Mustafa Abdulkadir Ata, (Beyrut: Dâru'l-Kütübî 'l-İlmiyye, 1987), 5: 372; Şeyh Mansur b. Yunus b. İdris el-Hanbelî Buhûtî, *Şerhü Münteha'l-irâdât*, thk. Abdullah b. Abdulmuhsin et-Türkî, 1. bs. (Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 2000), 3: 547.

³ İlyas Şıklar, *Para Teorisi ve Politikası*, (Eskişehir: Anadolu Üniversitesi, 2004), 3.

⁴ Mecme'ü'l-luğâti'l-Arabiyye, *el-Mu'cemü'l-vesît*, 2. bs. (İstanbul: el-Mektebetü'l-İslamiye, ts.), 944.

⁵ Alâeddin Ebû Bekr b. Mes'ud el-Hanefî Kâsânî, *Bedâi'u's-sanâi fi tertibi's-şerâi'*, thk. Ali Muhammed Muavvez ve Adil Ahmed Abdülmevcud, 2. bs. (Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 2003), 6: 532.

Bir kısım fakih ve iktisatçıların ileri sürdüğü; “toplum tarafından kabul gören ve aralarındaki muamelelerde ödeme aracı olarak kullanılan her şeyi” para sayan söz konusu tanım, paranın en geniş ve en kapsamlı tanımıdır. Günümüzde genelde siyasi otoritelerin basıp toplumun kullanımına sunduğu ve üzerinde yazılı değerleri bulunduğu kâğıt paralar da toplum tarafından kabul gördüğü, alışverişlerde ve borç ödemelerinde kullanıldığı için paranın bir çeşidi olarak kabul edilmiştir. Kâğıt paralar da dar anlamda bir paradır.

Kâğıt paralar piyasalarda para olarak kabul görmektedir. Ancak İslam hukukuna para olarak kabul edilip edilmeyeceği fıkıh bilginleri arasında tartışma konusu olmuştur. Kâğıt paraların geçmişi çok uzaklara dayanmadığı için bu hususta klasik dönem müctehid imamlarına ait herhangi bir görüş bulunmamaktadır. Tartışmalar sadece günümüz muasır İslam hukukçuları tarafından dile getirilmektedir. Konuyla ilgili tartışmaların üç gruba ayrıldığı görülmektedir: a) Kâğıt paralar, şer’î para sayılmaz. O sadece parayı basıp çıkaran devletin üzerindeki borç senedir. Dolayısıyla paralık vasfını kazanmaz. b) Kâğıt paralar diğer ticari eşya gibi bir eşyadır. Bundan ötürü kendisinde paranın hükmü değil ticari eşyaların hükmü geçerlidir. c) Kâğıt paralar da muamelelerde dinar ve dirhemlerin yerinde kullanılır, para olarak kabul edilir ve kendisinde dinar ve dirhemlerin hükmü geçerlidir. Son görüş birçok fıkıh bilgini tarafından benimsenmiş ve tercih edilmiştir.⁶ Ancak kâğıt paraların paralık vasfı ve değeri, parayı basıp dağıtan devletten kaynaklanmaktadır. Kâğıt paralar altın ve gümüş gibi yaratılış itibarıyla para özelliğini taşımamaktadır. Devletin para olarak görmesi ve kabul etmesiyle para vasfını kazanmıştır. Dolayısıyla devletin ekonomik gücüne ve üretim durumuna bağlı olarak kâğıt paraların değerinde değişikliklerin meydana gelmesi tabiidir. Bu sebeple bizim bu çalışmamızda para tabirinden, alışverişlerde ve borç ödemelerinde ödeme aracı olarak kullanılan kâğıt paralar kast edilmektedir. Zira altın, gümüş ve bunlardan yapılan dinar, dirhemlerde meydana gelen değişiklikler, İslam hukukunca farklı bir hüküm ve sonuç doğurmamaktadır. Sebebi ne olursa olsun altın, gümüş ve bunlardan yapılan paralarla borçlanan kimsenin, borcu misli/aynısıyla ödemesi gerekmektedir. Bu hususta fakihler arasında herhangi bir tartışma bulunmamaktadır.⁷

İnsanlar, kâğıt paraları bu asrın başlarından itibaren yaygın olarak kullanmaya başlamışlardır. Kâğıt paralar, eski dönemlerde kullanılmadığı için kâğıt paralarla ilgili ileri sürülecek hükümler, klasik dönem fıkıh imamları tarafından ortaya konulan hükümler değildir. Klasik dönemlerde kâğıt paralar yoktu ancak kâğıt paralara benzer nitelikte olan ve “fülüs” adı verilen altın-gümüş dışında başka madenlerden yapılan paralar, bunun yanı sıra saf altın-gümüştan değil ağırlıklı

⁶ Muhammed Osman Şubeyr, *el-Muameletü'l-Maliyyetü'l-Muasıra fi'l-Fıkhî'l-İslâmî*, 2. bs. (Ürdün: Dâru'n-Nefâis, 1998), 151-153.

⁷ Serahsî, *el-Mebsût*, 14: 30; Kâsânî, *Bedaiü's-sanâi'*, 2: 417; *Hâşiyetu İbn Âbidîn*, 7: 56-57; Muhammed Kadri Paşa, *Mürşidü'l-Hayrân*, 2. bs. (Kahire: Bulak Matbaası, 1891), 114; Ebü'l-Velîd Muhammed b. Ahmed b. Ahmed el-Kurtubî İbn Rüşd, *Fetâvâ İbn Rüşd*, thk ve cem. el-Muhtâr b. et-Tâhir et-Tüleylî, (Beyrut: Dâru'l-Garbî'l-İslâmî, 1987), 540-541; Şihabuddin b. Hacer Heytemî, *Tuhfetu'l-muhtâc bi-Şerhi'l-Minhâc*, (Kahira: Dâru'l-Hadis, ts.), 4: 255; Ebû Muhammed Muvaffakuddin Abdullah b. Ahmed İbn Kudâme, *el-Muğnî*, thk. Abdullah b. Abdülmuhsin Türkî ve Abdülfettah Muhammed el-Hulvi, 3. bs. (Riyad: Dâru Âlemi'l-Kütüb, 1997), 6: 434.

olarak başka madenlerle karışık dinar ve dirhemler de bulunmaktaydı. Fülüs ve başka madenler karışık dinar ve dirhemler de itibari yani toplumun para olarak kabul etmesiyle paralık vasfını kazanmış paralardır. Müctehit imamlar, bu paralarda meydana gelen değişiklikler hakkında içtihatla bulunmuş ve hükümler vermişlerdir. Kâğıt paralarla ilgili aktarılmış olan klasik dönem fıkıh imamlarının görüşleri, aslında fülüs ve ağırlıklı olarak başka madenler ile karışık dinar ve dirhemler hakkında ileri sürülen görüşlerdir.

b. Kesâd (paranın kullanımdan kalkması)

Sözlükte; ilginin azalmasından dolayı bir şeyin değerinin kayba uğraması manasına gelen “kesâd” kelimesi, fıkhi terim olarak “paranın tüm memlekette tedavülden düşmesi ve değerini tamamen kaybetmesi” anlamına gelmektedir.⁸ Kesâdın biri genel, öbürü nisbî olmak üzere iki çeşidi bulunmaktadır. Genel kesâd, paranın basıp dağıtan yetkili tarafından piyasadan geri çekilerek tedavülden tamamen kaldırılmasıdır. Nisbî kesâd ise paranın bir devletin tamamında değil bazı bölgelerinde tedavülden kalkmasıdır.⁹ Nisbî kesâd günümüzde bir devletin bazı bölgelerinin piyasasında paranın tedavülden kalkması şeklinde gerçekleşeceği gibi bir devletin piyasasında o devletin kendi parasının, başka para birimlerinden daha az ilgi görmesi ve toplum tarafından alışverişlerde daha az kullanılması şeklinde de gerçekleşebilir.

c. İnkıtâ’ (paranın piyasadan çekilmesi)

Kesintiye uğramak, duraklamak, bitmek, kırılmak, çekilmek ve sona ermek manalara gelen bir kelimedenden türeyen “inkıtâ” kelimesi sözlükte; kurumak ve tutulmak manalarına gelirken fıkıh literatüründe; “teslim zamanı gelen bir şeyin piyasada bulunamaması” manasına gelmektedir. Bu, selem akdi ve ödünç para alma gibi bir sebepten dolayı bir kimsenin zimmetinde ödeme yükümlülüğü sabit olan ve zamanı geldiğinde ne kendisi ne de misli piyasada bulunan tüm şeyler için kullanılan bir tabirdir. Bu tabir para için kullanıldığında, paranın piyasadan geri çekilmesi ve insanların elinde bulunamaması kastedilmektedir. Bir para biriminin piyasadan çekilmiş sayılabilmesi için paranın hiçbir yerde bulunamamış olması şart değildir. Paranın piyasada insanların elinde olmadıktan sonra sarrafların ellerinde ya da civar memleketlerde bulunmuş olması, paranın piyasadan geri çekilmiş sayılmasına mâni teşkil etmemektedir.¹⁰

d. Ruhs ve Galâ (Paranın değer kaybı ve Artışı)

Sözlükte; ince, yumuşak, ucuzluk ve değer azalması manalarına gelen “ruhs” kelimesi, terim olarak “paranın altın veya gümüşe kıyasla değer kaybetmesini ve

⁸ Bustânî, *Muhîtu'l-muhît*, 779; Fahrüddîn Osmân b. Alî Zeylaî, *Tebyînü'l-ḥaḳâ'îḳ Şerhü Kenzi'd-deḳâ'îḳ*, (Kahire: el-Matbaatu'l-kübra'l-Emiriyye, 1896), 4: 143; *Hâşiyetu İbn Âbidîn*, 7: 55.

⁹ Heyet, *el-Mevsûatu'l-fıkhîyye*, 2. bs. (Kuveyt: Vizâretü'l-Evkâf ve's-Şuûni'l-İslâmiyye, 1992), 21: 134-136.

¹⁰ İbn Manzûr, *Lisânü'l-Arab*, 8: 279; Bustânî, *Muhîtu'l-muhît*, 744; Zeylaî, *Tebyînü'l-ḥaḳâ'îḳ*, 4: 143; Zeynüddin b. İbrahim b. Muhammed Mısri Hanefî İbn Nuceym, *el-Bahrü'r-Râik Şerhü Kenzi'd-Dekâik*, thrc. Zekeriyâ Umeyrat, 1. bs. (Beirut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1997), 6: 337; Nezîh Hammâd, *Mu'cemü'l-mustalahâti'l-mâliyye ve'l-iktisâdiyye fi luğeti'l-Fukehâ*, (Dimaşk: Dâru'l-Kalem, 2008), 88, 89.

gücünün azalmasını" ifade etmektedir. Artmak, değer kazanmak, sınırı geçmek, fiyatı yüksek olmak ve pahalılaşmak manalara gelen "galâ" kelimesi ise "paranın altın veya gümüşe kıyasla değer kazanması ve gücünün artması, bir malın fiyatının bilirkişiler tarafından belirlenen fiyat sınırından geçmesi" demektir.¹¹

Bir devletin para birimi, devletin ekonomik gücüne, üretim kapasitesine ve piyasadaki arz talep durumuna bağlı olarak zayıflar ve paranın değeri düşebilir. Aynı sebeplerden dolayı da alım gücü artar ve değeri yükselebilir. Gerçi bir para biriminin, alım gücünün zayıflayarak dibe vurduktan sonra tekrar değer kazanması, birçok devlet para birimleri için söz konusu değilse de ihtimal dâhilindedir. Klasik kaynaklarda paranın, alım gücünü kaybedip kaybetmediği belirlenirken altın ya da gümüşün esas alındığı ve onlara kıyas yapıldığı görülmektedir. Ancak çağımızda para değerlendirilirken altın veya gümüşün ölçüt alınması olmazsa olmaz şartlardan biri değildir. Para değerinin altın ve gümüşe göre yapılması, klasik dönemin şartlarından kaynaklanan bir gerekliliktir sadece. Günümüzdeki gibi ekonomik göstergelerin çoğaldığı ve kriterlerin çeşitlendiği bir dönemde paranın değerlendirilmesi yapılırken altın ve gümüşün yanı sıra diğer ekonomik göstergelerin de dikkate alınmasının, yapılan değerlendirmelerden sağlıklı bir sonuca ulaşabilme açısından gerekli olduğu kanaatini taşıtmaktayız.

e. Enflasyon

Günümüzde parada meydana gelen ve kendisini en çok hissettiren değişikliklerin başında enflasyon gelmektedir. Enflasyon, fiyatların genel düzeyinin zaman içinde yükseldiği durumu ifade etmektedir.¹² Bir para biriminde meydana gelen enflasyonun arkasında birden fazla etken ve faktör yatmaktadır. Biz bu faktörler üzerinde duracak değiliz. Bizim hakkında durmak istediğimiz konu ise enflasyonun İslam hukukunca nasıl değerlendirilmiş olmasıdır. Çağdaş fıkıh bilginleri enflasyon konusunu tartışıp birkaç kategoride değerlendirmeye çalışmışlardır. Konuyla ilgili fıkıh bilginlerinin görüşleri şöyledir: a) Enflasyon, yukarıda geçen "paranın değer kaybetmesi" tabiriyle ifade edilen kısma tabi olur. Bu görüşteki fıkıh bilginlerine göre enflasyon ve paranın değer kaybetmesi durumu aynı hükümleri taşır. b) Yüksek enflasyon, paranın kullanımdan kalkması (kesâd) hükmündedir. Zira parada görülen yüksek enflasyon paranın fahiş alım gücünün düşmesine yol açmaktadır. c) Enflasyon, paranın başına gelen bir musibet/câiha'dir. d) Enflasyon, ürünlere getirilen dolaylı vergidir. Bu görüş sahiplerine göre ürünlere görülen fiyat artışı ile kazanç elde edecek taraf, devlettir. e) Enflasyon, ne paranın kullanımdan kalkmasına, ne paranın piyasadan çekilmesine, ne de paranın değer kaybetmesine ya da değerinin artışına benzer. O, parada görünen yeni bir olaydır. Kısaca vermeye çalıştığımız bu görüşler, günümüz fakihlerinin enflasyonla ilgili yaptıkları değerlendirmeleridir. Bunlardan ilk görüşün âlimlerce tercih edilen görüş olduğu ileri sürülmüştür.¹³

f. Borç

¹¹ Bustânî, *Muhîtu'l-muhît*, 329, 665; *el-Mu'cemü'l-vesît*, 336, 660; Heyet, *el-Mevsûâtu'l-fikhiyye*, 21: 137, 138; Hammâd, *Mu'cemü'l-mustalahât*, 345.

¹² Mehmet Hanifi Aslan, *Para Teorisi ve Politikası*, 1.bs. (Bursa: Alfa Aktüel, 2009), 316.

¹³ Hâlid b. Abdullah Muslih, *et-Tezahhumu'n-nakdî fi'l-fikhi'l-İslâmî* (b.y. ts.), 131-139.

Türkçede “borç” kelimesi, bir hukuk terimi olarak bir şahsın, diğerine karşı bir şeyi yapmak veya yapmamak yükümlülüğünü sağlayan hukuki bir bağ; taraflardan birinin, diğerine karşı yerine getirmeye mecbur olduğu şey ve karşılığı olup yalnızca para ile ödenebilecek yükümlülük gibi birkaç manayı ifade etmektedir. Borç kelimesinin içerdiği bu manalar, Arapçada farklı kelimeler ile ifade edilmektedir. Gerçi “borç” kelimesi, Türkçede farklı birkaç mana için kullanılmış olsa da bu kelimedenden genelde bir şeyin karşılığı olarak para ile ödenebilecek yükümlülük kastedilmektedir. Bu mana, Arapçada “دين/deyn” kelimesi ile ifade edilmektedir.¹⁴ “دين/deyn” kelimesi, boyun eğmek, itaat etmek, itaat altına almak, borç vermek, borç almak ve inanmak gibi manalara gelen “دان/dane” kelimesinden türemiş olup sözlükte; borç, hâlihazırda bulunmayan şey ve ölüm gibi manaları ifade etmektedir.¹⁵ Terim olarak ise, “zimmetinde sabit olan hak/borç” manasına gelmektedir. Bu borçtan, kendi zamanında edası yapılamayan namaz, zekât ve oruç gibi manevi borçlar kastedildiği gibi ödünç almak, satın almak, kiralamak, zarar vermek gibi sebeplerden dolayı bir kimsenin zimmetinde sabit olan ve para cinsinden olsun olmasın maddi borçlar da kastedilmektedir.¹⁶ Görüldüğü gibi “borç” kelimesi ve bunun Arapçadaki karşılığı sayılan “deyn” kelimesi, kişinin zimmetinde sabit olan manevi ve maddi borçları ifade etmektedir. Ancak çalışmamızda borç kelimesinden para ödünç alma ve alışveriş gibi en azından iki taraf arasında gerçekleşen akitlerden meydana gelen hukuki borçlar kastedilmektedir.

Akitler, çok çeşidi bulunan, her çeşidin diğerleriyle kesiştiği ortak noktalarının olduğu gibi kendine has noktaları da bulunan bir sözleşmedir. Her akdin insana yüklemiş olduğu sorumluluğu insanın her akde olan ihtiyacı da her zaman aynı değildir. İnsan, hayatı boyunca bazı akitlere hiç denk gelmezken bazılarında ise her vakit denk gelmekte ve bu akitleri yapmak zorunda kalmaktadır. Bu sebepten ötürü çalışmamızda her akdin doğurduğu borç paralarda meydana gelen değişikliklerin değil, alışveriş ve borç sözleşmesi gibi hemen hemen herkesin sık sık karşılaştığı akitlerden doğan borç paralarda meydana gelen söz konusu değişikliklerin hükümleri, ağırlıklı olarak konu edinecektir. İcâre gibi akitlerden doğan borç paralarda meydana gelen değişikliklerin hükümlerine de yeri gelince değinilecektir.

1. Alışveriş Akdi Sebebiyle Meydana Gelen Borçlar

Toplum arasında mal ve paranın tedavülünü sağlayan ve üretici ile tüketicinin buluşmasına aracılık yapan alışverişte, malın bedeli yani parası peşin olabildiği gibi vadeli de olabilir. Bedeli belli bir süre sonra ödenecek olan alışverişlerde malın bedeli, alıcının zimmetinde borç olarak kabul edilmektedir. Malın bedeli olan parayı ödemek için belirtilen süre birkaç gün gibi kısa vadeli olabildiği gibi birkaç ay gibi uzun vadeli de olabilir. Bu süreç içinde parada değişiklikler meydana gelebilir. Böyle durumlarda parada meydana gelen değişikliklerin hükmü, klasik dönem fakihleri başta olmak üzere günümüz fıkıh bilginleri arasında tartışma konusu olmuştur. Konuyla ilgili fakihlerin görüşleri, tartışmaları ve delilleri şöyledir:

1.1. Alışveriş Akdi Geçersizdir

¹⁴ Hayreddin Karaman, *Ana Hatlarıyla İslâm Hukuku*, 18. bs. (İstanbul: Ensar, 2016), 3: 24.

¹⁵ İbn Manzûr, *Lisânü'l-Arab*, 33: 166; Zebîdî, *Tâcu'l-Ârûs*, 35: 49; *el-Mu'cemü'l-vesît*, 307.

¹⁶ *Hâşiyetu İbn Âbidîn*, 7: 57; Heyet, *el-Mevsûâtu'l-fikhiyye*, 21: 102.

Alışveriş akdi tamamlanıp müşteriye mal teslim edildikten sonra; para, satıcıya teslim edilmeden önce, basıp dağıtan yetkili tarafından piyasadan geri çekilerek tedavülden tamamen kaldırılmışsa, -buna “genel kesâd” denilmektedir- bu alışveriş akdi geçersiz kabul edilir. Mal değışikliğe uğramadan müşterinin elinde mevcut ise malın kendisi geri verilmelidir. Mal, (dikilerek elbiseye dönüştürülmesi gibi değışikliğe uğramış ya da satılması, tüketilip bitirilmesi veya hediye olarak verilmesi gibi bir sebepten dolayı müşterinin elinde) mevcut değilse, mal, (baskı sayısı aynı olan kitap gibi aralarında farklılık bulunmadığından piyasada benzeri bulunan) misli mallardansa misli, (hayvanlar gibi aralarındaki farklılıktan dolayı piyasada benzeri bulunmayan) kıyemî mallardan ise değeri satıcıya ödenir. Zira kâğıt para, paralık özelliğini basıp dağıtan yetkiliden aldığı için yetkili parayı piyasadan çekerek tedavülden kaldırınca paralık özelliğini kaybeder. Bu durumda alışveriş akdi, malın karşılığı olmadan gerçekleşmiş olur ki bu, alışveriş akdinin butlanına yol açan sebeplerdendir. Alışveriş tamamlandıktan sonra para, yetkili tarafından değil kendisi piyasadan çekilmiş ve insanların elinde para kalmamışsa, alışveriş akdi yine geçersiz kabul edilir. Bu, Ebû Hanife’ye ait görüştür. Ebû Hanife’ye göre paranın basıp dağıtan yetkili tarafından piyasadan geri çekilerek tedavülden tamamen kaldırılması ile kendisinin piyasadan çekilerek insanların elinde bulunmamasının hükmü aynıdır. Her iki durumda da alışveriş akdi geçersiz sayılır. Kimi Şâfililerce ileri sürülen bir görüşe göre paranın kullanımdan kalkması hâlinde satıcı, isterse alışveriş akdini tamamlayıp kullanımdan kalkmış olan parayı kabul eder isterse akdi bozar.¹⁷

Para, bir devletin tamamında değil bazı bölgelerinde tedavülden kalkmışsa (buna nishî kesâd denilmektedir) Hanefilerce bu alışveriş akdi geçersiz sayılmaz. Paranın bir devletin bazı bölgelerinde tedavülden olup bazı bölgelerinde tedavülden olmaması, parada görülen bir ayıp olarak kabul edilmektedir. Parada görülen bu ayıp alışveriş akdini bozmaz ancak satıcıya muhayyerlik hakkının tanınmasını sağlar. Satıcı, isterse alışverişe konu olan parayı kabul eder isterse onun yerine onun değeri dinar alır. Hanefi kaynaklarında bunun Hanefi imamlarının ortak görüşü mü yoksa onlardan birine mi ait görüş olduğuyla ilgili ihtilaf bulunmaktadır. Bu, kimine göre İmam Muhammed’e ait bir görüşken kimine göre öyle değildir.¹⁸

1.2. Alışveriş AkdineKonu Olan Paranın Misli Ödenir

Alışveriş yapıldıktan sonra parada meydana gelen değışiklik sebebi ile paranın mislinin ödenmesini ileri sürenler, farklı mezheplerden oluşan cumhur fakihlerdir. Gerçi cumhur, bu gibi durumlarda paranın mislinin ödenmesi hususunda ittifak etmiş olsalar da mislinin ödenmesi için parada hangi çeşit değışikliğin meydana gelmesinin gerekliliği konusunda ihtilafa düşmüşlerdir.

¹⁷ Serahsî, *el-Mebsût*, 14: 28; Kâsânî, *Bedaiü’s-sanâi’*, 7: 233; Zeylaî, *Tebyînu’l-ħakâ’ik*, 4: 142, 143; Kemâleddin Muhammed b. Abdülvahid b. Abdülhamid İbnü’l-Hümâm, *Şerhü Fethi’l-Kadîr*, thk ve thrc. Abdurrezzak Gâlip el-Mehdi, (Beyrut: Dârü’l-Kütübü’l-İlmiyye, 2003), 7: 145; İbn Nüceym, *el-Bahrü’r-Râik*, 6: 336, 337; Şeyh Nizam ve Heyet Burhânpûrlu, *el-Fetâva’l-Hindiyye*, zbt ve tsh. Abdullatif Hasan Abdurrahman, (Beyrut: Dârü’l-Kütübü’l-İlmiyye, 2000), 3: 113; Ebû Zekeriyâ Muhyiddin Yahyâ b. Şeref b. Nuri Nevevî, *el-Mecmû’ Şerhü’l-mühezzeb li’s-Şirâzi*, thk. Muhammed Necib Mutî, (Cidde: Mektebetü’l-İrşad, ts.), 9: 341, 342.

¹⁸ Zeylaî, *Tebyînu’l-ħakâ’ik*, 4: 143; İbnü’l-Hümâm, *Şerhü Fethi’l-Kadîr*, 7: 146; İbn Nüceym, *el-Bahrü’r-Râik*, 6: 337.

Hanefilere göre alışveriş akdi yapıp para satıcıya teslim edilmeden önce parada değer kaybı veya artışı yaşanmışsa akit tamamlanmış sayılır, satıcıya muhayyerlik hakkı tanınmaz, akde konu olan paranın miktarı ne eksik ne de fazla ödenir. Bu hususta icmâ olduğu ileri sürülmüştür. Zira parada görülen değer kaybı veya değer artışı, paranın paralık özelliğini olumsuz yönde etkilemez.¹⁹ Alışveriş yapıldıktan sonra, para satıcıya teslim edilmeden önce paranın değer kaybetmesi veya değerinin yükselmesi hâlinde akdin tamamlanacağı ve akde konu olan paranın ne eksik ne de fazla ödeneceği konusunda Hanefî fakihleri arasında icmân varlığından söz etmek zor gözükmektedir. Zira İmam Ebû Yûsuf'un Hanefîler ile aynı görüşü paylaştığı daha sonra bu görüşten vazgeçtiği kaynaklarda yer almaktadır.²⁰

Mâlikîlerdeki meşhur görüşe ve Şâfiîlere göre alışveriş akdi tamamlanıp mal alıcıya teslim edildikten sonra ve para satıcıya teslim edilmeden önce: a) para, yetkili tarafından kullanımdan kaldırılmış ancak piyasada tedavülden tamamen kalkmamışsa, b) para değer kaybetmiş veya değer kazanmışsa, alışveriş akdi sahih kabul edilir ve akdin yapıldığı günde akde konu olan paranın aynısı/misli ne eksik ne de fazla ödenir. Alışveriş akdi yapıldıktan sonra parada meydana gelen söz konusu değişiklikler, akdin geçerli sayılmasına mâni değildir. Akit esnasında üzerinde ittifak edilen para miktarı neyse, onun aynen ödenmesi gerekmektedir. Zira paralar, mislî mallardan sayılır. Mislî mallarda ödemeler, misli ile yapılır. Paralar, kendisinde meydana gelen değişiklikler sebebi ile mislî mal olma özelliğini kaybetmez. Ayrıca akdin tarafları, belli bir mal üzerinde anlaşmışlardır. Satılan malın bedeli ödenirken asıl olan üzerinde anlaşma sağlanan paranın aynısının ödenmesidir. Müşteriye değerini ödetmek haksız yere para kazanmak sayılır. Bu hususta bir kısım Hanbelîlerin görüşleri de Malikî ve Şâfiîlerin görüşlerine benzemektedir. Ancak bu görüşü benimseyen Hanbelîlere göre para yetkili tarafından kullanımdan ister kaldırılınsın ister kaldırılmasın paranın toplumun tamamı tarafından tedavülden düşmüş olması şarttır.²¹

¹⁹ Serahsî, *el-Mebsût*, 14: 29; Kâsânî, *Bedai'ü's-sanâi'*, 7: 233; İbnü'l-Hümâm, *Şerhü Fethi'l-Kadîr*, 7: 146.

²⁰ İbn Nüceym, *el-Bahrü'r-Râik*, 6: 338; Burhânî, *el-Fetâvâ'l-Hindiyye*, 3: 113; *Hâşiyetu İbn Âbidîn*, 7: 55.

²¹ İbn Rüşd, *el-Beyân ve't-Tahsil*, thk. Ahmed el-Hebâbî, 2. bs. (Beyrut: Dârü'l-Garbi'l-İslâmî, 1988), 6: 488; Abdüsselam b. Seîd Tenûhî Sehnûn, *el-Müdevvenetü'l-kübra*, (Kahire: Matbaatü's-Saâde, 1905), 3: 444; Muhammed b. Ahmed b. Muhammed b. Yusuf Ruhûnî, *Hâşiyetü'l-Ruhûnî alâ şerhi'z-Zurkânî*, 1. bs. (Mısır: el-Matbaatu'l-Emîrîye, 1889), 5: 120; Şemsüddin eş-Şeyh Muhammed Urfe Desûkî, *Hâşiyetü'd-Dusûkî ale's-Şerhi'l-kebîr*, (Kahire: Dârü lhyâ'i 'l-Kütübi 'l-Arabiyya, ts.), 3: 45; Ebû Abdullah Muhammed Hursî, *Şerhu muhtasarı Halîl*, 2. bs. (Mısır: el-Matbaatu'l-Emîrîye, 1899), 5: 55; Ahmed b. Muhammed el-Mâlikî Sâvî, *Bulğatü's-sâlik li-Akrebi'l-mesâlik ala Şerhi's-Sagâr*, tsh. Muhammed Abdüsselam Şahin, (Beyrut: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1995), 3: 39; Ebû Abdullah Muhammed b. Muhammed b. Abdurrahman el-Megrebî Hattâb Ruayni, *Mevâhibü'l-Celîl li-Şerhi Muhtasarı Halîl*, zbt ve thrc. Zekeriya Umeyrat, (Beyrut: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1995), 6: 188; Muhammed b. İdris Şâfiî, *el-Ümm*, thk. Rifat Fevzi Abdülmuttalib, (Mensura: Dârü'l-Vefa, 2001), 4: 61; Remlî, *Nihâyetü'l-Muhtâc*, 3: 412; Nevevî, *el-Mecmû'*, 9: 341; İbn Kudâme, *el-Mugnî*, 6: 441, 442; Buhûtî, *Şerhü Münteha*, 3: 325, 326; Hâyil Abdulhafiz Yusuf Dâvud, *Teğeyyürü'l-kiymeti's-şirâiyyeti li'n-nukûdi'l-verekiyyeti*, 1. bs. (Kahira: el-Ma'hedü'l-Alemiyye li'l-fikri'l-İslâmî, 1999), 260.

Ali Ahmed es-Sâlûs, Muhammed Tekî el-Osmanî ve Ali Câdu'l-Hak gibi muasır fıkıh bilginleri de paranın mislinin ödenmesi gerektiği görüŖünü benimsemiŖlerdir. GörüŖlerinin gerekçesi olarak ileri sürdükleri deliller Ŗu hadislerdir:

Ebû Sa'îd el-Hudrî (r.a.) Ŗöyle buyurmuŖtur: Bilal (r.a), Hz. Peygamber'e (s.a.v.), (hurma eŖitlerinin en iyilerinden olan) bernî hurması getirmiŖtir. Hz. Peygamber: "Bu nereden?" diye sormuŖ. Bilal (r.a.): "Bizdeki hurmalar kalitesizdir. Bu sebeple Allah'ın elçisinin yemesi için ondan iki sâ' karŖılıđında bundan bir sâ' satın aldım" demiŖtir. Bunun üzerine Hz. Peygamber (s.a.v.): "Eyvah, eyvah! Bu faizin aynısıdır, böyle yapma, Ŗayet (iyi hurma) satın almak istersen elindeki sat, sonra onun parasıyla ondan satın al" demiŖtir.²²

Ubâde b. es-Sâmit (r.a.)'den rivayet edilen bir hadiste Hz. Peygamber Ŗöyle buyurmuŖtur: "Altına karŖılık altın, gümüŖe karŖılık gümüŖ, arpaya karŖılık arpa, hurmaya karŖılık hurma, tuza karŖılık tuz misli misline, dengi dengine ve elden ele - peŖin olarak- deđiŖtirmek olur. Yukarıdakilerden biri baŖka bir eŖidin karŖılıđı olması hâlinde, elden ele olması (peŖin olması) Ŗartıyla istediğiniz Ŗekilde satabilirsiniz."²³

İbn Ömer (r.a.) Ŗöyle demiŖtir: Bakî' denilen yerde deve satardım. Deveyi dinara satardım yerine dirhem alırdım; dirheme satardım yerine dinar alırdım. Bunun üzerine Hz. Peygamber'e (soru sormak için) geldim ve kendisini Hafsa'nın evinden çıkarken buldum. Bu konuyu kendisine sorduğumda: "Değeri karŖılıđında olursa sakıncası yoktur." dedi.²⁴

Bu görüŖ sahiplerine göre bu hadisler, eŖyalar; özellikle mislî olan eŖyalar, birbiriyle deđiŖ tokuŖ yapıldığında değeriyle değil de misli ile yapılmasının gerekli olduğunu ifade etmektedir. Paralar da mislî olan eŖyalardan sayılır. Bu sebeple alıŖveriŖ akdinden dolayı bir para ödemesi yapılırken paranın değeri değil, mislinin ödenmesi gerekmektedir. Burada "misli" kelimesinden paranın değerindeki misli değil miktarındaki misli kastedilmektedir. Zira ribevî mallarda mislîlik sadece miktarlarda olur.²⁵

Mecma'u'l-Fıkhi'l-İslâmî'nin 9 ve 43 sayılı kararları da bu yöndedir. Mecmau'l-Fıkhi'l-İslâmî'nin 10-15.12.1988 tarihinde Kuveyt'te gerekleŖtirdiđi V. Toplantısında ve 23-28.09.2000 tarihinde Suudi Arabistan'ın baŖkenti Riyad'da gerekleŖtirdiđi XII. toplantısında borçlarla ilgili kararlarına göre borcun kaynağı ne olursa olsun borçlar değerleri ile değil misliyle ödenir.²⁶

1.3. Değer Ödenir

²² Ebû Abdullah Muhammed b. İsmail Buhârî, *Sahîhü'l-Buhârî*, (DımiŖk ve Beyrut: Dârü İbn Kesir, 2002), "Vekâle", 11; Ebû'l-Hüseyin b. Haccac el-KuŖeyri en-Nîsâbü'rî Müslim, *Sahîhü Müslim*, haz. Ebû Kuteybe Nazer Muhammed el-Fariyabi, (Riyad: Dârü Tayyibe li'n-NeŖr ve't-Tevz, 2006), "Müsâkât ve Müzâre'a", 1594.

²³ Müslim, "Müsâkât ve Müzâre'a", 1587.

²⁴ Tirmizî, "Buyû", 24.

²⁵ Ali Ahmed Sâlûs, *el-İktisâdü'l-İslâmî ve'l-kazâyâ'l-fikhîyet'ü-mü'âsire*, (Devha: Dârü's-Sikâfe, 1998), 510; Salâh Ahmed Ŗellâl, "Edilletü'l-hükmi'l-akliyyeti fi'l-kazâi hîne teğeyyürü'l-'umleti'n-nakdiyyeti", *Mecelletü midâdi'l-êdêb*, Sempozyum için özel sayı (2015), 504,505.

²⁶ Abdullah b. Abdurrahman Bessâm, *Tevzihü'l-ahkâm min bulûgu'l-merâm*, 5. bs. (Mekke: Mektebetü'l-Esedî, 2003), 4: 299.

Bir kısım fakihler, alışveriş tamamlandıktan sonra ve para satıcıya teslim edilmeden önce parada söz konusu değişikliklerden birinin meydana gelmesi hâlinde değerinin ödenmesi gerektiğini ileri sürmüşlerdir. Kimine göre ödenmesi gereken değer, akde konu olan paranın değeri iken kimine göre akde konu olan malın değeridir. Paranın değerinin ödenmesini ileri süren fıkıh bilginlerinden kimi, paranın alışveriş yapıldığı günkü değerinin ödenmesini benimsemişken kimisi parada değişikliğin meydana geldiği günkü paranın değerinin ödenmesi gerekliliğini benimsemişlerdir. Dolayısıyla değerinin ödenmesini savunan fakihler kendi içinde birkaç görüşe ayrılmışlardır.

a. Paranın Alışveriş Akdinin Yapıldığı Günkü Değeri Ödenir

Alışveriş akdine konu olan para satıcıya teslim edilmeden önce parada bir değişiklik meydana geldiyse, alışveriş akdinin geçerli sayıldığını ve akde konu olan paranın akdin yapıldığı günkü değerinin tedavülde olan başka para ile ödeneceğini savunanlar Hanefîlerden İmam Ebû Yûsuf, bir kısım Mâlikîler ve Hanbelîlerin çoğunluğudur. Bu görüş sahipleri, paranın değerinin ödenmesi konusunda ittifak etmişler ancak paranın değerinin ödenmesini gerektiren hususlarda görüş ayrılığına düşmüşlerdir.

Ebû Yusuf'a göre akit yapıldıktan sonra para ister kullanımdan kalsın ister piyasadan çekilsin ister değer kaybetsin ya da paranın değeri yükselsin paranın değeri ödenir. Zira akit, şartları ve rükünleri eksiksiz tamamlanmıştır ve akdin sahih olmasını engelleyecek herhangi bir durum söz konusu değildir. Akdin tamamlanmasıyla parayı ödeme yükümlülüğü alıcının zimmetine geçmiştir. Ancak parada meydana gelen değişiklik sebebiyle bir ödeme zorluğu yaşanmıştır. Bu zorluk ise paranın değerinin başka parayla ödenmesiyle giderilecektir. Kimi Hanefîler, Hanefî mezhebinde bu konuyla ilgili fetvaların Ebû Yusuf'un görüşü doğrultusunda olduğunu ileri sürmüşlerdir.²⁷

Bir kısım Mâlikîlere ve Hanbelîlerin çoğunluğuna göre alışverişe konu olan para, ödeme yapılmadan önce devlet yetkilisi tarafından kullanımı yasaklanarak piyasadan tamamen çekildiyse, paranın akdin yapıldığı günkü değerinin ödenmesi gerekmektedir. Aynı şekilde satılan bir malın parası satıcıya teslim edildikten sonra para yetkili tarafından kullanımdan kaldırılmış ve satılan malda bir ayıp ortaya çıkmışsa ve bundan ötürü mal satıcıya geri verilmişse, müşteri malın bedeli olarak verdiği paranın aynısını değil değerini satıcıdan geri alacaktır. Hanbelî mezhebinde ise paranın değeri, para sadece yetkili tarafından yasaklanıp piyasadan çekilmesi hâlinde ödenir. Para yetkili tarafından yasaklanarak kullanımdan kalktığında para parçalanarak telef olmuş sayılır. Dolayısıyla paranın değeri ödenmelidir. Paranın kullanımı yetkili tarafından yasaklanmamış ancak para değer kaybetmiş veya değeri artmışsa, bu durumda paranın değerinin ödenmesi caiz görülmemiştir. Kimi Hanbelîler bu durumda da paranın değerinin ödenmesinin gerekli olduğunu savunmuşlardır.²⁸

²⁷ İbnü'l-Hümâm, *Şerhü Fethi'l-Kadîr*, 7: 146; Zeylaî, *Tebyînü'l-hakâ'ik*, 4: 142; *Hâşiyetu İbn Âbidîn*, 7: 55, 56.

²⁸ İlîş, *Şerhü Menhi'l-Celil*, 4: 531; Şeyh Mansur b. Yunus b. İdris el-Hanbelî Buhûtî, *Keşşâfü'l-kinâ' ani'l-iknâ'*, thk. Lecnetün Mütahassisetün fi Vizâreti'l-Adli, (Riyad: Vizâreti'l-Adli, 2000), 8: 137, 138; İbn Kudâme, *el-Mugnî*, 6: 442; Ebû İshâk

b. Paranın Tedavülden Kalkığı Günkü Değeri Ödenir

Alışveriş akdine konu olan para satıcıya teslim edilmeden önce parada meydana gelen değişiklikler sebebiyle paranın değerinin başka para ile ödenmesi gerektiği görüşünü savunanalar ise Hanefîlerden İmam Muhammed, bazı Mâlikî, Şafî ve Hanbelî'lerdir.

İmam Muhammed'e göre akit yapıldıktan sonra paranın kullanımdan kalkması veya piyasadan çekilmesi hâlinde paranın kullanımdan kalktığı veya piyasadan çekildiği günkü değeri kullanımda olan başka para ile ödenmesi gerekmektedir. Nitekim akit, şartlarına uygun bir şekilde gerçekleşmiştir. Akit yapıldıktan sonra paranın kullanımdan kalkması veya piyasadan çekilmesi akdin sahih olmasına engel teşkil etmemektedir. Bundan dolayı akdin geçersiz sayılmasına neden olacak bir sebep bulunmamaktadır. Akit sahih olarak kabul edildikten sonra parayı ödeme sorumluluğu alıcının zimmetine geçmiştir. Fakat paranın kullanımdan kalkması veya piyasadan çekilmesiyle para, paralık vasfını kaybettiği için mal bedelinin ödenmesinde zorluk yaşanmıştır. Bu zorluk, paranın değerinin başka parayla ödenmesiyle aşılabilmektedir. Tedavülden kalmış olan paranın değeri hesaplanırken o paranın kullanımda olduğu en son günkü değeri esas alınır. Zira o gün aslında teslim edilmesi gereken ve tedavülden kalkan eski paranın değerinin yeni paraya geçtiği gündür. Kimi Hanefîlere göre toplumun yararına olduğu düşünüldüğü için Hanefî mezhebinde bu hususla ilgili fetva, İmam Muhammed'in görüşü doğrultusundadır. Hanbelîlerden de kimi fakihler, Hanefîlerin ileri sürdüğü gerekçelerin aynısını ileri sürerek paranın değeri ödenirken paranın piyasadan çekilip kullanımdan kalktığı günkü değerinin ödenmesi gerekliliğini ileri sürmüşlerdir.²⁹

Mâlikîlere göre paranın değeri, sadece akit yapıldıktan sonra paranın alışveriş yapıldığı memleketin piyasasından tamamen çekilmesi hâlinde ödenir. Ödeme yapılırken paranın piyasadan çekildiği günden veya ödeme vaaadinin geldiği günden hangisi en son gün ise paranın o günkü değeri esas alınır. Paranın değerinin ödenmesini ileri süren Mâlikîlerin gerekçesi şöyledir: Mal sahibi, karşılığında istifade edilebilecek bir bedel alabilmek için karşı tarafa mal vermiştir. Mal sahibine, piyasadan çekilmiş ve istifade edilmesi mümkün olmayan paranın verilmesi, ona yapılan haksızlıktır. Böyle bir haksızlığın yapılmaması için mal sahibine paranın değerinin ödenmesi gerekmektedir. Kimi Mâlikîler, paranın ödenmesine hüküm verildiği günkü veya ödeneceği günkü değerinin esas alınmasını ileri sürmüşlerdir. Paranın piyasadan çekilmesinin dışında paranın değer kaybetmesi veya değerinin artması gibi durumlarda paranın değeri değil paranın misli ödenir. Bu, Mâlikîlerin

---

Burhaneddin İbrâhim b. Muhammed İbn Muflih, *el-Mübdî' fî Şerhi'l-Muknî'*, thk. Muhammed Hasan Muhammed Hasan İsmail eş-Şâfiî, 1. bs. (Beyrut: Dârü'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1997), 4: 197; Abdullah b. Süleyman Muney', *Buhûsün fi'l-iktisâdi'l-İslâmî*, 1. bs. (Beyrut: el-Mektebû'l-İslâmî, 1996), 449; Ulemâ'u-Necdî'l-E'lâm, *ed-Dürerü's-Seniyetü fi'l-Ecvibetü'l-Necdiyeti*, cem. Abdurrahman b. Muhammed b. Kâsim el-Âsimî en-Necdî, 6. bs. (b.y. y.y. 1996), 6: 203-205.

²⁹ İbnü'l-Hümâm, *Şerhü fethi'l-Kadîr*, 7: 147; İbn Nüceym, *el-Bahrü'r-Râik*, 6: 336, 337; Zeylaî, *Tebyînü'l-ḥaḳâ'ik*, 4: 142; Şemsüddin Abdurrahman b. Muhammed b. Ahmed b. Kudâme Ebü'l-Ferc, *eş-Şerhü'l-kebir*, (*el-Muknî' ve'l-İnsaf ile birlikte*) thk. Abdullah b. Abdu'l- Muhsin et-Türkî ve Abdulfettâh Muhammed el-Hulvu, 1. bs. (Kahira: Hicr li't-Tibâa ve'n-Neşr, 1993), 12: 335; İbn Muflih, *el-Mübdî'*, 4: 197.

çoğunluğunun görüşüdür. Mâlikî fakihlerinden Muhammed er-Ruhûnî'ye göre para çok değer kaybetmişse de paranın değeri ödenir. Zira para piyasadan çekildiğinde paranın değerinin ödenmesini gerektiren sebeplerin aynısı çok değer kaybeden paralarda da bulunmaktadır. Paranın çok değer kaybetmesi durumunda paranın değerinin ödenmesi gerekliliği görüşünü İbn Teymiyye ve İbn Kayyim el-Cevziyye gibi kimi Hanbelî fakihleri kabul etmişler, bu durumda paranın değerinin ödenmesinin adalete uygun olacağını savunmuşlardır. Zira mallar arasındaki denklik, değerleri eşit olduğunda gerçekleşir. Farklı değerlere sahip mallar asla birbirine denk sayılmaz. Paranın değerinin ödenmesi kimi Mâlikîlerce şaz görüş olarak kabul edilmektedir. Bu hususta Şâfîilerin görüşü de Mâlikîlerin görüşlerine benzemektedir. Kimi Şâfîilere göre sebebi ne olursa olsun akde konu olan para piyasada bulunmuyorsa, akdin yapıldığı memleketteki paranın ödeneceği günkü değeri kimine göre paranın tedavülden kalktığı son günkü değeri ödenir.³⁰

Muhammed ez-Zerkâ, Uceyl Câsim en-Nuşemî ve Muhammed Süleyman el-Eşkârî gibi muasır fıkıh bilginleri de paranın değerinin ödenmesi gerektiği görüşünü benimsemişlerdir. Bunların gerekçe olarak ileri sürdükleri deliller; “zarar vermek ve zarara zarar ile karşılık vermek yoktur”, “bir zarar başka bir zararla giderilmez”, “ihtiyaç özel olsun, genel olsun zaruret yerinde sayılır” gibi kaidelerdir. Ayrıca paranın değerinin ödenmesi veresiye yapılan muamelelerde ortaya çıkabilecek sıkıntıların çözümlenmesine katkı sağlayacaktır.³¹

c. Malın Değeri Ödenir

Bazı Mâlikîler, alışveriş akdi yapıp mal alıcıya teslim edildikten sonra ve para satıcıya teslim edilmeden önce para kullanımdan kalkmışsa, alıcının satıcıya paranın değerini değil malın, malı teslim aldığı günkü değerini ödemesi gerektiğini ileri sürmüşlerdir. Zira burada paranın hiçbir paralık vasfı kalmamıştır.³² Bu görüş, Mâlikîlerdeki bu gibi durumlardaki genel eğilim ile örtüşmektedir. Mâlikîlerde alışveriş akdi yapıp mal kullanılarak tüketildikten sonra akdin içermiş olduğu garar/aldatma gibi bir sebepten dolayı akdin geçersiz sayılmasına ittifakla karar verilmesi hâlinde akde konu olan malın parası değil değeri ödenir.³³

d. Taraflar Tekrar Uzlaşır

³⁰ Sehnûn, *el-Müdevven*, 3: 446; Desûkî, *Hâşiyetü'd-Desûkî*, 3: 45, 46; İlîş, *Şerhü Menhi'l-Celil*, 4: 532; Hattâb Ruayni, *Mevâhibü'l-Celil*, 6: 188; Hurşî, *Şerhu muhtasarı Halîl*, 5: 55; Ruhûnî, *Hâşiyetü'l-Ruhûnî*, 5: 120, 121; İbn Hacer el-Heytemî, *Tuhfetü'l-muhtâc*, 3: 323,324; Remlî, *Nihâyetü'l-Muhtâc*, 3: 412; Ebü'l-Hasan Ali b. Muhammed b. Habib Mâverdî, *el-Hâvi'l-kebîr fi fikhı mezhebi's-Şafîi*, thk. Ali Muhammed Muavviz ve Adil Ahmed abdülmevcud, (Beyrut: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1994), 5: 150; Muney', *Buhûsün*, 447, 448.

³¹ Ahmed b. Muhammed Zerkâ, *Şerhu'l-kavâidi'l-fikhıyye*, 4. bs. (Dımaşk: Dârü'l-Kalem, 1996), 174; Uceyl Câsim Nuşemî, “Teğeyyürü kiymeti'l-'umleti fi'l-fikhî'l-İslâmî”, *Mecelletü Mecme'u'l-Fikhî'l-İslâmî* 3/5 (1988): 1665; Muhammed Süleyman Eşkar, “en-Nukûd ve teküllübü kiymeti'l-'umleti”, *Mecelletü Mecme'u'l-Fikhî'l-İslâmî* 3/5 (1988): 1689.

³² Ruhûnî, *Hâşiyetü'l-Ruhûnî*, 5: 120; Hattâb Ruayni, *Mevâhibü'l-Celil*, 6: 189.

³³ Ali b. Ahmed es-Sa'îdî Adevî, *Hâşiyetü'l-Adevî “Kifâyetü't-Tâlib'r-Rabbânî” ile birlikte basılmıştır*, thk. Ahmed Hamdi İmam, 1. bs. (Kahira: Matbaatü'l-Medenî, 1987), 3: 311.

Kimi fakihler, alışveriş akdi yapıp para henüz karşı tarafa teslim edilmeden önce paralarda meydana gelen değışiklikler sebebiyle taraflar arasında ortaya çıkan anlaşmazlıkların tekrar ortak bir noktada buluşarak ve iki tarafı zarara uğratmayacak bir miktar üzerinde uzlaşarak çözüme kavuşturulmasını önermektedir. Bunlardan biri Abdullah b. Abdurrahman Bâbtîn'dır. İbn Teymiyye'nin para değer kaybettiğinde paranın değerinin ödenmesi gerektiği hakkındaki fetvasını değerlendiren Abdullah b. Abdurrahman Bâbtîn, paranın değerinin verilmesi gerektiğini söylemekten sakınmış ve tarafları uzlaşmaya çağırarak şöyle demiştir: "Paranın değer kaybetmesi hâlinde İbn Teymiyye'nin değerinin ödenmesi gerektiği hakkındaki görüşü açıktır ve güçlüdür. Bizim karşımıza böyle bir mesele çıkarsa, biz tarafları mümkün oldukça ortak bir noktada uzlaşmaya çağırırız. Zira biz bu gibi durumlarda paranın değerinin kesin olarak ödenmesini söylemekten çekiniriz."³⁴

2. Kira Akdi Sebebiyle Meydana Gelen Borçlar

Kira akdi yapıldıktan sonra kiranın ödeneceği zamana kadarki süreç içinde parada meydana gelen değışiklikler de fıkıh bilginleri arasında tartışma konusu olmuştur. Hanefilerce kira akdinin hükmü alışveriş akdinin hükmüyle aynıdır. Ancak paranın kullanımdan kalkmış veya piyasadan çekilmiş olması sebebiyle kira akdinin geçersiz olduğunu ileri süren Ebû Hanifé'ye göre akit geçersiz olduktan sonra kiracının mal sahibine benzerinin/emsalinin ücretini ödemesi gerekmektedir. Mâlikî, Şâfiî ve Hanbelî mezheplerinde kira akdi ile ilgili açık bir ifade bulunmamaktadır. Ancak söz konusu mezheplerin kaynaklarında yer alan bilgiler incelendiğinde bu mezheplere göre de kira akdinin durumu alışveriş akdinin durumuna benzemektedir. Zira bunların kaynaklarında; "alışveriş ve diğer akitlerden kaynaklanan borçlar arasında hiçbir fark yoktur" ve "alışverişten kaynaklanan borçlar ve diğer borçlar" şeklinde tabirler geçmektedir.³⁵

3. Karz Akdi Sebebiyle Meydana Gelen Borçlar

Karz/tüketim ödöncü akdinin tanımı: Daha sonra dengini geri almak üzere bir kimsese, yararlanması için verilen maldır ya da bir kimsenin diğerine, misli olup ancak tüketilmek suretiyle faydalanılan bir malı, sonunda kendisine geri ödemek üzere vermesi, şeklinde yapılmıştır. Karz akdine konu olan mal misli olmalı, borç alan kişi tarafından tüketilmeli ve borç ödenirken alınan mal tüketildiği için malın aynı değil de hem cins hem de miktar olarak misli verilmelidir.³⁶ Kur'an'da sıkça dile getirilen borç vermek, İslam açısından faziletli, yüksek ahlaklı ve sevap getiren bir davranıştır. Borç vermek, ayrıca Müslümanlar arasındaki parasal sıkıntıların giderilmesinde ve ekonominin canlanmasında etkin rol oynayan bir faktördür. Ancak bu davranış aynı zamanda birtakım sıkıntıları beraberinde getirmektedir; tanımdan da anlaşılacağı üzere borç alınırken mislinin daha sonra iade edilmesi gerekmektedir. Borç alıp verirken arada belli bir zaman dilimi geçmektedir. Bu zaman zarfında kimi zaman parada değışiklikler yaşanabilmektedir. Parada yaşanan değışiklikler ise taraflar arasında anlaşmazlıkların çıkmasına yol

³⁴ Ulemâ'u-Necdi'l-E'lâm, *ed-Dürerü's-Seniyetü*, 6: 206.

³⁵ İbn Nüceym, *el-Bahrü'r-Râik*, 6: 388; *Hâşiyetu İbn Âbidîn*, 7: 62; Desûkî, *Hâşiyetü'd-Desûkî*, 3: 45; İbn Hacer el-Heytemî, *Tuhfetu'l-muhtâc*, 3: 323; Buhûtî, *Keşşâfü'l-kınâ*, 8: 138.

³⁶ Hammâd, *Mu'cemü'l-mustalahât*, 360; Karaman, *Ana Hatlarıyla*, 3: 315, 316.

açmaktadır. Bu durum klasik ve muasır fakihlerin içtihadına konu olmuştur. Fakihlerin konuyla ilgili görüşleri ve gerekçeleri şöyledir:

3.1. Borç Alınan Paranın Misli Ödenir

Borç olarak alınan bir para birimi, alacaklıya ödeme yapılana kadar ister kullanımdan kalksın, ister piyasadan çekilsin, ister değer kaybetsin ya da değer kazansın alacaklıya sadece paranın borç alınan günkü misli ödenir. Yani o gün para ne kadar alındıysa o kadarı verilir. Bu, Ebu Hanife'nin görüşüdür. Zira borç akdi aslında bir âriyet akdidir. Âriyet akdinde ödünç alınan malın aynısı geri verilmelidir. Karz akdinde ödünç alınan mal tüketilip bitirildiği için malın aynısını geri vermek mümkün olmadığından onun yerine misli ödenir. Ebû Hanife'ye göre karz akdine konu olan paranın paralık vasfını taşıyıp taşıyamamasının çok önemi yoktur. Bu sebeple kullanımdan kalkmış paralar, keyfî (hacim ölçüsüyle ölçülen mal), veznî (tartı ile tartılan mal) gibi mislî mal kabul edildiği için borç olarak verilebilir.³⁷

Mâlikîlerdeki meşhur görüş ve Hanbelîlerdeki hâkim kanaat de borç alınan parada meydana gelen değişiklik ne olursa olsun sadece paranın mislinin ödeneceği yönündedir. Zira borca konu olan mal mislî ise borç ödenirken de mislî ödenir. Paradaki değer kaybının az olması ile çok olması arasında bir fark bulunmamaktadır. Şâfiîlerin benimsediği görüş ise para, borç alındıktan sonra sadece yetkili tarafından kullanımdan kaldırılmış ancak piyasada paranın misli bulunuyorsa mislî ödenir.³⁸

3.2. Paranın Değeri Ödenir

Bir grup fakih, borç alınan para ödenene kadarki süreç içinde değişime uğramışsa paranın değerinin kullanıma giren yeni parayla ödeneceğini ileri sürmüşlerdir. Ancak bunlar paranın değeri hesaplanırken paranın hangi günkü değerinin esas alınacağı hususunda görüş ayrılığına düşmüşlerdir.

3.2.a. Paranın Akdin Yapıldığı Günkü Değeri Ödenir

Karz akdi yapıldıktan sonra para ister kullanımdan kalksın ister piyasadan çekilsin ister değer kaybetsin ya da değeri artsın alacaklıya paranın borç olarak verildiği günkü değeri ödenir. Bu, Ebû Yusuf'un görüşüdür. Zira Ebu Yusuf'a göre karz akdine konu olan ve değişime uğrayan para, paralık vasfını kaybetmiştir. Paralık vasfını kaybeden bir para, kullanımdayken borç olarak alınan paranın yerini tutmaz. Dolayısıyla paranın değeri ödenir. Çünkü paralık vasfı taşıyan para ile paralık vasfını kaybeden para arasında denklik/mislîlik bulunamaz. Bazı Hanefilerce borç alınan günde paranın değerinin ne kadar olduğu taraflarca belli olduğu için Ebû Yusuf'un görüşü paranın değerinin tespiti açısından daha pratiktir. Paranın borç akdinin yapıldığı günkü değerinin ödenmesi kimi Mâlikîlerin ve Hanbelîlerin

³⁷ Serahsî, *el-Mebsût*, 14: 29, 30; İbnü'l-Hümâm, *Şerhü Fethi'l-Kadîr*, 7: 148, 149; İbn Nüceym, *el-Bahrü'r-Râik*, 6: 338; *Hâşiyetu İbn Âbidîn*, 7: 55, 56.

³⁸ Sehnûn, *el-Müdevvenetü'l-kübra*, 3: 444, 445; Desûkî, *Hâşiyetü'd-Desûkî*, 3: 45; Hurşî, *Şerhu muhtasarı Halîl*, 5: 55; Hattâb Ruayni, *Mevâhibü'l-Celîl*, 6: 188; Şâfiî, *el-Ümm*, 4: 61; İbn Hacer el-Heytemî, *Tuhfetu'l-muhtâc*, 3: 323, 324; İbn Kudâme, *el-Muğnî*, 6: 441, 442; Buhûtî, *Şerhü Münteha'l-irâdât*, 3: 326.

oğunluğunun benimsedikleri görüştür. Ancak bunlara göre paranın yetkili tarafından yasaklanmış ve tedavülden de tamamen kalkmış olması şarttır.³⁹

3.2.b. Paranın Son Günkü Değeri denir

Hanefilerden İmam Muhammed'e göre karz akdi yapıldıktan sonra para sadece kullanımdan kalkmış ya da piyasadan çekilmişse paranın kullanımdan kalktığı veya piyasadan çekildiği gün olan en son günkü değeri ödenir. Zira para o gün paralık vasfını kaybetmiştir. Borç olarak alındığında kendisinde paralık vasfı bulunan bir para cinsinde, borcun ödenmesi için alacaklıya verildiğinde bu vasf bulunmamaktadır. Bu nedenle borç olarak alınan para ile daha sonra geri verilen paranın arasında denklik/mislikten söz etmek mümkün değildir. Kimi Hanefiler, İmam Muhammed'in bu görüşünün borçlu açısından daha yararlı olduğu kanaatindedirler. Zira paranın değeri kullanımdan kalktığı son günlerde önceki günlere nazaran daha düşük olabilir. Ancak bu görüş paranın değerinin tespiti açısından daha zordur.⁴⁰

Mlikilerdeki bir görüşe göre borç alınan para, ödenene kadarki süreç içinde kullanımdan kalkmış ve piyasada bulunamıyorsa ya da para yetkili tarafından kullanımdan kaldırılmışsa paranın değeri ödenir. Değer hesaplanırken paranın en son günkü durumu esas alınır. Yani deme vaadi gelmiş ancak ödeme yapılmamış ve para kullanımdan kalkmışsa paranın kullanımdan kalktığı günkü değer ya da para kullanımdan kalkmış daha sonra ödeme vaadi gelmişse paranın ödeme yapılacağı günkü değer ödenir. Kimi Mlikiler ve bazı Şfililer ise borcun ödenmesi istendiği günkü paranın değerinin ödeneceğini ileri sürmüşlerdir. Kimi Mâlikî kaynaklarca ileri sürülen bir görüşe göre paranın borcun ödenmesi istendiği günkü değerinin ödenmesi için, borcun vadesinin dolmasına ve borunun ise imknı olmasına rağmen ödemeyi kasıtlı olarak geciktirmiş olması, bu esnada parada değişiklikler meydana gelmiş olması şarttır.⁴¹

Hanbelilerde şz olarak kabul edilen kanaate göre para yetkili tarafından yasaklanmış ve teamülden de tamamen kalkmışsa, ödünç alınan para ister kullanılıp tüketilmiş olsun ister henüz tüketilmemiş olsun borunun alacaklıya paranın kullanımdan kalktığı günkü değerini ödemesi gerekmektedir. Zira para, borunun elindeyken muamelelerde kullanılmayacak hle gelmiş olması parada meydana gelen bir kusur olarak kabul edilmektedir. Muamelelerde karşı tarafın eline geçen para/malda meydana gelen kusur para/malın geri verilmesine engel teşkil

³⁹ Serahsî, *el-Mebsût*, 14: 29, 30; İbnü'l-Hümâm, *Şerhü Fethi'l-Kadîr*, 7: 148, 149; İbn Nüceym, *el-Bahrü'r-Râik*, 6: 338; *Hâşiyetu İbn Âbidîn*, 7: 55, 56; İliş, *Şerhü Menhi'l-Celil*, 4: 531; İbn Muflih, *el-Mbdi' fi Şerhi'l-Mukni'*, 4: 197; İbn Kudâme Eb'l-Ferc, *eş-Şerhü'l-kebir*, 12: 335; Ulemâ'u-Necdi'l-E'lm, *ed-Dürerü's-Seniyetü*, 6: 204; Alâeddin Eb'l-Hasan Ali b. Süleyman Merdâvî, *el-İnsâf fi ma'rifeti'r-rcih mine'l-hilaf al mezhebi'l-imami'l-mbeccel Ahmed b. Hanbel*, tsh ve thk. Muhammed Hamid Fiki, 2. bs. (Beyrut: Dr İhyai't-Trasi'l-Arab, 1986), 5: 127; Abdurrahman b. Muhammed b. Kasım en-Necdi sım, *Hşiyet'r-ravzi'l-mrbi' Şerhi Zadi'l-mstekni'*, 1. bs. (b.y. 1978), 5: 43.

⁴⁰ Serahs, *el-Mebst*, 14: 29, 30; İbn'l-Hmm, *Şerh Fethi'l-Kadr*, 7: 148, 149; İbn Nüceym, *el-Bahrü'r-Râik*, 6: 338, 339; *Hâşiyetu İbn Âbidîn*, 7: 55, 56.

⁴¹ Hurş, *Şerhu muhtasar Halîl*, 5: 55; Hattâb Ruayni, *Mevâhibü'l-Celil*, 6: 188; İliş, *Şerhü Menhi'l-Celil*, 4: 531; Sv, *Bulđatü's-sâlik*, 3: 39; Remli, *Nihâyetü'l-Muhtâc*, 3: 412; İbn Hacer el-Heytemî, *Tuhfetu'l-muhtâc*, 3: 323, 324.

etmektedir. Kimi Hanbelî kaynakların ileri sürdüğü görüşe göre borç alınan paranın değerinin ödenmesi için paranın sadece yetkili tarafından yasaklanmış olması yeterlidir. Kullanımdan tamamen kakılmış olması şart değildir. Bu, Hanbelîlerin çoğunluğunun görüşüdür.⁴²

Klasik dönemlerdeki fakihler parada meydana gelecek değişiklikleri paranın kullanımdan kalkması, paranın piyasadan çekilmesi, paranın değer artışı ya da kaybı gibi birkaç grup şeklinde tasnif etmiş olsalar da günümüzde kâğıt paraların en çok karşı karşıya kaldığı durum ise “enflasyon” tabiri ile ifade edilen paranın değer kaybetmesidir. Günümüzde bir para biriminin kullanımdan kalkmış veya piyasadan çekilmiş olması çok sık görülen durum değilse de olması muhtemeldir. Örneğin; Amerikan dolarının kullanımı yasak olan bir memlekette ticaret anlaşmasının dolar üzerinden sağlanmış ve ödeme yapılacağı zaman doların bulunamaması olması gibi.

Fakihlerin yukarıda temas ettiği görüşlerinden bir akit yapıldıktan sonra parada söz konusu değişikliklerden herhangi birinin meydana gelmesi halinde akdin hükmünün nasıl olacağı ve ödemenin neyle yapılması gerekliliği konusunda ileri sürdüklerinden; paranın misli/aynısının ödenmesi, paranın değerinin ödenmesi, malın değerinin ödenmesi ve tarafların tekrar uzlaşması şeklinde birkaç çözüm yolunun benimsendiği anlaşılmaktadır.

Farklı mezheplerden oluşan fıkıh bilginlerinin çoğunluğunun, bu çözüm yollarından paranın mislinin/aynısının ödenmesi gerektiği görüşünü benimsedikleri görülmektedir. Cumhurun görüşü, insanların faiz veya faiz şüphesi taşıyan muamelelerden uzak durmaları açısından tercihe şayan gözükmektedir. Ancak bu görüş insanların veresiye alışveriş yapmalarının veya birbirinden para ödünç alıp vermelerinin sıkıntıya girmesine sebep olmaktadır. Zira malını veresiye satıp veya birine para borç verip paranın ödeneceği vade geldiğinde paranın değerinin değiştiğini gören kimse, bir daha böyle bir muamelede bulunmaktan çekinir ve korkar. Ayrıca bu görüş borcun gecikerek ödenmesine neden olmaktadır. Nitekim cumhura göre borcunu vadesinden sonra ödeyen borçlu, bu gecikmeden kaynaklanan zarardan sorumlu değildir ve kendisine herhangi bir yaptırım da uygulanmamaktadır. Bu durum borçlunun, borcunu zamanında ödemeye ehemmiyet göstermemesine ve insanların borç meselesine karşı ihmalkâr davranmasına yol açmaktadır.

Başka bir grup fakihin önerdiği çözüm yolu ise paranın değerinin ödenmesidir. Paranın değerinin ödenmesi fikri, ilk bakışta İslâm’ın borçla ilgili prensiplerine (mislinin ödenmesi prensibine) aykırı gibi gözükmektedir. Ancak İslâm tarihinde bu fikri destekleyecek mahiyette bazı uygulamaların olduğu bilinmektedir. Zira hadis kaynaklarında Hz. Peygamber (s.a.v.) dönemindeki diyet miktarının Hz. Ömer (r.a) tarafından arttırıldığı rivayet edilmektedir. İlgili rivayete göre, Hz. Peygamber (s.a.v.) döneminde diyetin kıymeti/değeri sekiz yüz dinar altın veya sekiz bin dirhem gümüş idi. Bu miktar Hz. Ömer (r.a) halife olana kadar öyle devam etti. Hz. Ömer halife olunca halka yaptığı hitabında devenin pahalandığını ileri sürerek diyetinin miktarını arttırdı ve (yeni düzenlemeye göre diyetin miktarı) altın sahipleri için bin dinar, gümüş sahipleri için on iki bin dirhem..... olarak

⁴² Buhâtî, *Şerhü Münthehâ’l-irâdât*, 3: 326; İbn Kudâme Ebü’l-Ferc, *eş-Şerhü’l-kebir*, 12: 335, 336; Merdâvî, *el-İnsâf*, 5: 127.

belirlendi.⁴³ Bu hadisi şerh edenlerden Hattâbî şöyle demiştir: “diyetle asıl verilmesi gerek şey deve dir. Şehirde devenin bulunması zor olduğu için Hz. Peygamber (s.a.v.) şehir halkının diyet olarak devenin değerini vermelerine izin vermişti. Hz. Peygamber zamanında (yüz) devenin değeri, sekiz yüz dinar altın veya sekiz bin dirhem gümüş olarak hesaplanmıştı. Hz. Ömer halife oluncaya kadar bu hüküm değişmeden devam etmiştir. Hz. Ömer halife olduktan sonra devenin değerinin yükseldiğini gerekçe göstererek diyetin miktarını bin dinar altın veya on iki bin dirhem gümüş olarak belirlemişti. İmam Şâfiî görüşünü bu temel üzerine bina ederek diyet olarak asıl verilmesi gereken şeyin deve olduğunu, deve bulunmadığı takdirde onun değerinin ödeneceğini ileri sürmüştür. İmam Şâfiî'nin eski görüşüne göre ödeneceği miktar, Hz. Ömer'in belirtmiş olduğu bin dinar altın veya on iki bin dirhem gümüş iken yeni görüşüne göre devenin değeri o zaman ne kadar ise o kadardır. Zira devenin değeri zamana göre değişmektedir.”⁴⁴

Rivayete göre Hz. Peygamber'in (s.a.v.) belirtmiş olduğu sekiz yüz dinar altın veya sekiz bin dirhem gümüş olan diyet Hz. Ömer tarafından bin dinar altın veya on iki bin dirhem gümüş olarak arttırılmıştır. İmam Şâfiî'nin görüşünden Hz. Ömer'in belirtmiş olduğu miktarın nihai olmadığı ve zamana göre bu miktarın da değişebileceği anlaşılmaktadır. Kanaatimizce bu bağlamda rivayet, borç altına giren bir kimsenin ödeme yaparken gerekli görüldüğünde borcun değerini ödeyebileceğinin İslâm hukukunda yeri olduğuna işaret etmektedir. Ayrıca kimi Hanefî kaynakları, Hanefî mezhebinde paranın misli/aynısının ödenmesini savunan Ebû Hanife'nin görüşüne göre amel edilmediğini ileri sürmüştür.⁴⁵

Ayrıca İbn Ömer'den (r.a.) nakledilen; “Bakî” denilen yerde deve satardım. Dinara satardım yerine dirhem alırdım, dirheme satardım yerine dinar alırdım. Bunun üzerine Hz. Peygamber'e (soru sormak için) geldim ve kendisini Hafsa'nın evinden çıkarken buldum. Bu konuyu kendisine sorduğumda: “değeri karşılığında olursa sakıncası yoktur” dedi.⁴⁶ şeklindeki rivayet de paranın değerinin ödenebileceğine işaret etmektedir. Aslında bu rivayet, paranın mislinin ödenebileceğini ileri süren görüş sahipleri tarafından delil olarak getirilmiştir. Ancak kanaatimizce bu rivayet paranın değerinin ödenmesi için delil olarak getirilmelidir. Zira İbn Ömer'in bahsettiği alışveriş büyük ihtimalle veresiye yapılan alışveriştir. Alışveriş peşinen olmuş olsaydı deveyi müşterinin elinde o an mevcut olan para cinsine satar ve onu teslim alırdı, sattığı para cinsinden farklı bir para cinsini alacağından bahsetmezdi. Müşterinin deveyi satın aldığı para yerine başka para ödemek istemesi, borcun vadesi dolup ödemek istediğinde yanında alışveriş akdine konu olan para bulunmadığı zaman söz konusudur. Bu süreç içinde paraların değerinde değişikliklerin meydana gelmesi ve bu değişikliklerin aynı oranda olmaması muhtemeldir.

Borcun ödenmesiyle ilgili ileri sürülen çözüm yollarından biri de tarafların bir orta yol üzerinde tekrar anlaşma yapmalarıdır. Bunun özellikle büyük çaplı ticaret

⁴³ Ebû Dâvûd, “diyet”, 16.

⁴⁴ Ebû Süleymân Hamd b. Muhammed el-Büstî Hattâbî, *Me'âlimü's-sünen*, tsh. Muhammed Râğip et-Tabbâh, 1. bs. (Halep: Metbetü'l-İlmiyye, 1932), 4: 24; Mâverdî, *el-Hâvi'l-kebîr*, 12: 226, 227.

⁴⁵ *Hâşiyetu İbn Âbidîn*, 7: 55.

⁴⁶ Tirmizî, “Buyû”, 24.

anlaşmalarında veya aradan uzun zaman geçtikten sonra ödenmek istenen borçlarda önemli ve pratik bir çözüm yolu olduğu kanaatini taşımaktayız. Zira konusu büyük anlaşma olan bir alışveriş akdi tamamlandıktan sonra para karşı tarafa teslim edilene kadar parada meydana gelen herhangi bir değişiklik sebebiyle paranın mislinin veya değerinin ödenmesine hüküm verilmesi hâlinde, tarafların biri çok zararla karşı karşıya kalabilir. Mislinin ödenmesi hâlinde satıcı, değerinin ödenmesi hâlinde alıcı zararın tamamını üstlenmek zorunda kalır. Bu durumda tarafların bir miktar üzerinde tekrar uzlaşmaları taraflar için daha yararlı olacaktır. Aynı şekilde aradan uzun bir zaman geçtikten sonra borcunu ödemek isteyen borçlularda da bu çözüm yolunun tarafların yararına olacağı aşikârdır. Örneğin; on sene önce bir gram altın yüz lira iken birinden elli bin lira borç alan bir borçlu, bu süreç içinde borcu ödeyebilecek durumda olmasına rağmen ödememiş ve on sene sonra bir gram altın üç yüz lira olduğunda borcunu ödemek istemişse, borç olarak aldığı elli bini aynen ödemesi hâlinde borç sahibi haksızlığa uğradığını düşünerek kabul etmeyebilir, değerini ödemesi hâlinde borçluya ağır gelebilir. Dolayısıyla tarafların her iki taraf için makul sayılabilen bir miktar üzerinde uzlaşmaları tarafların maslahatına olacaktır.

SONUÇ

İnsan hayatında önemli bir rol üstlenen para, tarih boyunca farklı malzemelerden yapılmış ve nihayet kâğıt para şeklini almıştır. Kâğıt paranın şer'î paralık vasfı, fıkıh bilginleri arasında tartışma konusu olmuştur. Çoğunluk tarafından benimsenen ve tercih edilen görüşe göre kâğıt paralar da dinar ve dirhem gibi şer'î para olarak kabul edilmektedir. Ancak kâğıt paraların şer'î paralık özelliği, dinar ve dirhem gibi yaratılış itibarıyla doğasında bulunan özelliğinden değil basıp dağıtan devletten kaynaklanmaktadır. Bu durum, devletin ekonomik gücüne ve üretim kapasitesine bağlı olarak kâğıt paralarda değişikliklerin meydana gelmesine sebep olmaktadır. Söz konusu değişiklikler İslam hukuku kaynaklarında paranın kullanımdan kalkması (kesâd), paranın piyasadan çekilmesi (inkitâ'), paranın değer kaybetmesi veya değerinin yükselmesi (ruhs, galâ) tabirleri ile ifade edilmektedir. Bunlardan günümüzde bir para biriminin en çok maruz kaldığı çeşidinin "enflasyon" diye tabir edilen paranın değer kaybına uğrası olduğu görülmektedir.

Alışveriş akdi yapıp mal alıcıya teslim edildikten sonra ve malın bedeli olan para satıcıya ödenmeden önce para, yetkili tarafından piyasadan geri çekilerek tedavülden tamamen kaldırılmışsa Ebu Hanife'ye göre akit geçersiz sayılır; satılan mal alıcının elinde değişikliğe uğramadan mevcut ise malın kendisi, değilse misli mallarda misli, kıyemî mallarda değeri ödenirken Malikîlerdeki meşhur görüşe, Şafîilere ve kimi Hanbelîlere göre akit sahih sayılır ve paranın aynısı/misli ödenir. Paranın mislinin ödenmesi için Malikîler ile Şafîiler para, yetkili tarafından kullanımdan kaldırıldıktan sonra paranın piyasada kısmen kullanıma devam edilmiş olmasını şart koşarken Hanbelîler para, yetkili merci tarafından kullanımdan ister kaldırılınsın ister kaldırılmasın toplumun tamamı tarafından paranın kullanımı terk edilmiş olmasını şart koşmaktadır. Akit tamamlandıktan sonra paranın değeri artmış veya para değer kaybetmişse Ebû Yusuf hariç diğer Hanefîlere, Mâlikîlerin çoğunluğuna, Şafîilere ve bir kısım Hanbelîlere göre paranın misli ödenir. Bir grup muasır fıkıh bilgininin ve bazı fetva kurumlarının bu görüşte oldukları görülmektedir.

Akde konu olan parada değişikler meydana gelmesi halinde Hanefilerden Ebû Yusuf ve İmam Muhammed'e, bir kısım Mâlikîlere ve Hanbelîlerin çoğunluğuna göre paranın değerinin ödenmesi gerekmektedir. Ebû Yusuf, değişiklik hangi türden olursa olsun paranın akdin yapıldığı günkü değerinin ödenmesini ileri sürerken bu görüşteki Makililer ve Hanbelîlerin çoğunluğu, paranın kullanımı sadece yetkili tarafından yasaklanması ve para piyasadan tamamen çekilmesi hâlinde, paranın akdin yapıldığı günkü değerinin ödenmesini benimsemişlerdir. İmam Muhammed'e, kimi Mâlikîlere, bir kısım Şâfiîlere ve bazı Hanbelîlere göre bu durumda paranın tedavülden kalktığı günkü değerinin ödenmesi gerekmektedir. Bir kısım muasır fıkıh bilgininin görüşleri de bu doğrultuda olduğu görülmektedir. Kimi Mâlikîler paranın değil akde konu olan malın değerinin ödenmesi gerektiği görüşünü savunmaktadır. Bu hususta kira akdi de alışveriş akdine benzemektedir.

Ödünç alınan para, alacaklıya ödenene kadarki süreç içinde değişikliğe uğramışsa ve bu değişiklik hangi türden olursa olsun Ebû Hanife'ye, Mâlikîlerdeki meşhur görüşe ve Hanbelîlerdeki hâkim kanaate göre paranın mislinin ödenmesi gerekmektedir. Zira borç akdi aslında bir âriyet akdidir. Âriyet akdinde ödünç alınan şeyin aynısı geri verilmelidir. Ayrıca para mislî mallardan sayılır. Ödünç alınan para, mislî mallardandır. Mislî mallar ödünç alındığında mislinin ödenmesi gerekmektedir.

Başka bir grup âlim bu durumda paranın değerinin ödenmesi gerektiğini ileri sürmüşlerdir. Bu görüş sahiplerinden Ebû Yusuf'a göre parada görülen değişiklik ne olursa olsun fark etmeyip paranın ödünç olarak alındığı günkü değeri ödenirken İmam Muhammed'e göre para sadece kullanımdan kalkmış ya da piyasadan çekilmişse, Mâlikîlere göre para kullanımdan kalkmış ve piyasada bulunamıyorsa ya da yetkili merci tarafından kullanımdan kaldırılmışsa ve Hanbelîlere göre para yetkili tarafından yasaklanmış ve teamülden de tamamen kalkmışsa, paranın son günkü değeri ödenmelidir.

Bazı fakihler parada meydana gelen değişiklikler sebebiyle paranın değerinin ödenmesini söylemekten çekinmekte ve tarafları tekrar bir miktar üzerinde anlaşma yapmaya davet ettikleri görülmektedir.

Cumhur, borcun kaynağı ne olursa olsun borç ödenirken mislinin ödenmesinin gerekli olduğu görüşünü benimsemişlerdir. Bu görüş muamelelere faiz şüphesinin karışmaması açısından doğru olarak kabul edilmekle birlikte birtakım olumsuz sonuçları da beraberinde getirmektedir. Borç ödenirken paranın değerinin ödenmesini ileri süren görüşün, İslam tarihindeki kimi uygulamalar tarafından sarahaten değilse de zımnen desteklendiği görülmektedir. Göz ardı edilmemesi gereken çözüm yollarından birinin de tarafların tekrar bir miktar üzerinde uzlaşma sağlamalarını belirten görüş olduğu anlaşılmaktadır. Kanaatimizce tarafların o anki durumuna göre bu çözüm yollarından birini borçları ödeme aracı olarak seçmelerinde herhangi bir sakınca yoktur.

KAYNAKÇA

Adevî, Ali b. Ahmed es-Sa'îdî. *Hâşîyetü'l-Adevî ("Kifâyetü't-Tâlib'r-Rabbânî" ile birlikte basılmıştır)*. (thk: Ahmed Hamdi İmam). Kahira: Matbaatü'l-Medenî, 1987.

- Ali el-Kârî, Nureddin Ebü'l-Hasan Ali b. Sultan Muhammed el-Herevî el-Kârî. *Fethu babi'l-inaye fi Şerhi Kitabî'n-Nukâye*. (haz: Muhammed Nezzâr Temim ve Heysem Nezzâr Temim). Beyrut: Dâru'l-Erkam, 1997.
- Âsımî, Abdurrahman b. Muhammed b. Kasım en-Necdi. *Hâşiyetü'r-ravzi'l-mürbi Şerhi Zadi'l-müstekni'*. b.y. 1978.
- Aslan, Mehmet Hanifi. *Para Teorisi ve Politikası*. Bursa: Alfa Aktüel, 2009.
- Bessâm, Abdullah b. Abdurrahman. *Tevzîhü'l-ahkâm min bulûgu'l-merâm*. 5. baskı. Mekke: Mektebetü'l-Esedî, 2003.
- Buhârî, Ebû Abdullah Muhammed b. İsmail. *Sahîhü'l-Buhârî*. Dımaşk ve Beyrut: Dâru İbn Kesir, 2002.
- Buhûtî, Şeyh Mansur b. Yunus b. İdris el-Hanbelî. *Keşşâfü'l-kinâ' ani'l-iknâ'*. (thk: Lecnetün Mütihazsissetün fi Vizâreti'l-Adli). Riyad: Vizâreti'l-Adli, 2000.
- Buhûtî, Şeyh Mansur b. Yunus b. İdris el-Hanbelî. *Şerhü Münteha'l-irâdât*. (thk: Abdullah b. Abdulmuhsin et-Türkî). Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 2000.
- Burhânpûrlu, Şeyh Nizam ve Heyet. *el-Fetâva'l-Hindiyye*. (zbt ve tsh: Abdullatif Hasan Abdurrahman). Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 2000.
- Bustânî, Butrus. *Muhîtu'l-muhît*. Beyrut: Mektebetü Lübnan, 1987.
- Cemel, Süleyman b. Ömer b. Mansur el-Ezherî. *Hâşiyetü'l-Cemel alâ Şerhi'l-Menhec*. Beyrut: Dâru İhyai't-Türâsi'l-Arabî, ts.
- Dâvud, Hâyil Abdulhafiz Yusuf. *Teğeyyürü'l-kiyemeti's-şirâiyyeti li'n-nukûdi'l-verekiyyeti*. 1. bs. Kahira: el-Ma'hedü'l-Alemiyye li'l-fikri'l-İslâmî, 1999.
- Desûkî, Şemsüddin eş-Şeyh Muhammed Urfe. *Hâşiyetü'd-Desûkî ale's-Şerhi'l-kebîr*. Kahire: Dâru İhyâ'i'l-Kütübî'l-'Arabiyya, ts.
- Ebû Dâvûd, Süleyman b. Eş'as el-Ezdi es-Sicistânî. *Sünenu Ebû Dâvûd*. (thk: Muhammed Avvame). Cidde: Dâru'l-Kible li's-Sekâfeti'l-İslâmiyye, 1998.
- Eşkar, Muhammed Süleyman. "en-Nukûd ve teküllübü kiymeti'l-umleti". *Mecelletü Mecme'u'l-Fıkhi'l-İslâmî* 3/5 (1988): 1673-1695.
- Gazzâlî, Hucetü'l-İslam Muhammed b. Muhammed b. Muhammed. *El-Vasit fi'l-Mezheb*, (thk. Ahmed Mahmud İbrahim). 1. bs. Kahira: Dâru's-Selâm, 1997.
- Hammâd, Nezîh. *Mu'cemü'l-mustalahât'l-mâliyye ve'l-iktisâdiyye fi luğeti'l-Fukehâ*. Dımaşk: Dâru'l-Kalem, 2008.
- Hattâb Ruayni, Ebû Abdullah Muhammed b. Muhammed b. Abdurrahman el-Megrebî. *Mevâhibü'l-Celîl li-Şerhi Muhtasarı Halîl*. (zbt ve thrc: Zekeriya Umeyrat). Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1995.
- Hattâbî, Ebû Süleymân Hamd b. Muhammed el-Büstî. *Me'âlimü's-sünen*. (tsh: Muhammed Râğip et-Tabbâh). Halep: Metbetü'l-İlmiyye, 1932.
- Heyet. *el-Mevsûâtü'l-fikhiyye*. 2. baskı. Kuveyt: Vizâretü'l-Evkâf ve's-Şuûni'l-İslâmiyye, 1992.

- Hurşî, Ebû Abdullah Muhammed. *Şerhu muhtasarı Halîl*. 2. baskı. Mısır: el-Matbaatu'l-Emîrîye, 1899.
- İbn Âbidîn, Muhammed Emin b. Ömer b. Abdülaziz ed-Dımaşki. *Hâşiyetu İbn Âbidîn reddü'l-muhtâr alâ dürri'l-muhtâr*. (thk: Adil Ahmed Abdülmevcud, Ali Muhammed Muavviz). Riyad: Dâru Âlemi'l-Kütüb, 2003.
- İbn Hacer el-Heytemî, Şihabuddin b. Hacer. *Tuhfetu'l-muhtâc bi-Şerhi'l-Minhâc*. Kahira: Dâru'l-Hadis, ts.
- İbn Kudâme, Şemsüddin Abdurrahman b. Muhammed b. Ahmed Ebü'l-Ferec. *eş-Şerhü'l-kebir, (el-Mukni' ve'l-İnsaf ile birlikte)*. (thk: Abdullah b. Abdülmuhsin et-Türkî ve Abdulfettâh Muhammed el-Hulvu). Kahira: Hicr li't-Tibâa ve'n-Neşr, 1993.
- İbn Kudâme, Ebû Muhammed Muvaffakuddin Abdullah b. Ahmed. *el-Muğnî*. (thk: Abdullah b. Abdülmuhsin Türkî ve Abdülfettah Muhammed el-Hulv). 3. baskı. Riyad: Dâru Âlemi'l-Kütüb, 1997.
- İbn Manzûr, Ebû'l-Fazl Cemaluddin Muhammed b. Mükerrrem el-İfrikî el-Mısırî. *Lisânü'l-Arab*. Beyrut: Dâru Sadır, ts.
- İbn Muflih, Ebû İshâk Burhaneddin İbrâhim b. Muhammed. *el-Mübdî' fi Şerhi'l-Mukni'*. (thk: Muhammed Hasan Muhammed Hasan İsmail eş-Şâfî). Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1997.
- İbn Nuceym, Zeynüddin b. İbrahim b. Muhammed Mısri Hanefî. *el-Bahrü'r-Râik Şerhü Kenzi'd-Dekâik*. (thrc: Zekeriyâ Umeyrat). Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1997.
- İbn Rüşd, Ebü'l-Velîd Muhammed b. Ahmed b. Ahmed el-Kurtubî. *Fetâvâ İbn Rüşd*. (thk ve cem: el-Muhtâr b. et-Tâhir et-Tüleylî). Beyrut: Dâru'l-Garbî'l-İslâmî, 1987.
- İbn Rüşd, Ebü'l-Velîd Muhammed b. Ahmed b. Ahmed el-Kurtubî. *el-Beyân ve't-Tahsîl*. (thk: Ahmed el-Hebâbî). 2. baskı. Beyrut: Dâru'l-Garbi'l-İslâmî, 1988.
- İbn Teymiyye, Şeyhü'l-İslâm Takiyyüddin Ahmed el-Harrânî. *el-Fetâvâ'l-Kubrâ*. (thk ve talk: Muhammed Abdulkadir Ata ve Mustafa Abdulkadir Ata). Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1987.
- İbnü'l-Hümâm, Kemâleddin Muhammed b. Abdülvahid b. Abdülhamid. *Şerhü Fethi'l-Kadîr*. (thk ve thrc: Abdurrezzak Gâlip el-Mehdi). Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2003.
- İlîş, Muhammed b. Ahmed. *Şerhü Menhi'l-Celil*. Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1984.
- Kadri Paşa, Muhammed. *Mürşidü'l-Hayrân*. 2. baskı. Kahire: Bulak Matbaası, 1891.
- Karaman, Hayreddin. *Ana Hatlarıyla İslâm Hukuku*. 18. baskı. İstanbul: Ensar, 2016.
- Karaman, Hayreddin. *İslâm hukuku tarihi*. İstanbul: Nesil Yayınları, 1989.
- Kâsânî, Alâeddin Ebû Bekr b. Mes'ud el-Hanefî. *Bedâi'u's-sanâi fi tertibi's-şerâi'*. (thk: Ali Muhammed Muavvez ve Adil Ahmed AbdülMevcud). 2. baskı. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2003.

- Mâverdî, Ebü'l-Hasan Ali b. Muhammed b. Habib. *el-Hâvi'l-kebîr fi fikhı mezhebi's-Şafiî*. (thk: Ali Muhammed Muavviz ve Adil Ahmed abdülmevcud). Beyrut: Dârü'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1994.
- Mecme'ü'l-luğâti'l-Arabiyye. *el-Mu'cemü'l-vesît*. 2. baskı. İstanbul: el-Mektebetü'l-İslamiye, ts.
- Merdâvî, Alâeddin Ebü'l-Hasan Ali b. Süleyman. *el-İnsâf fi ma'rifeti'r-râcih mine'l-hilaf alâ mezhebi'l-imami'l-mübeccel Ahmed b. Hanbel*. (tsh ve thk: Muhammed Hamid Fıki). 2. baskı. Beyrut: Dârü İhyai't-Türasi'l-Arabî, 1986.
- Muney', Abdullah b. Süleyman. *Buhûsün fi'l-iktisâdi'l-İslâmî*. Beyrut: el-Mektebü'l-İslâmî, 1996.
- Muslih, Hâlid b. Abdullah. *et-Tezahhumu'n-nakdî fi'l-fikhî'l-İslâmî*. b.y. ts.
- Müslim, Ebü'l-Hüseyin b. Haccac el-Kuşeyri en-Nîsâbü'rî. *Sahîhü Müslim*. (haz: Ebü Kuteybe Nazer Muhammed el-Fariyabi). Riyad: Dârü Tayyibe li'n-Neşr ve't-Tevez, 2006.
- Nevevî, Ebü Zekeriyâ Muhyiddin Yahyâ b. Şeref b. Nuri. *el-Mecmû' Şerhü'l-mühezzeb li's-Şîrâzi*. (thk: Muhammed Necib Mutî). Cidde: Mektebetü'l-İrşad, ts.
- Nuşemî, Uceyl Câsim. "Teğeyyürü kiymeti'l-'umleti fi'l-fikhî'l-İslâmî", *Mecelletü Mecme'u'l-Fikhî'l-İslâmî* 3/5 (1988): 1609-1671.
- Remlî, Şemseddin Muhammed b. Ebü'l Abbas Ahmed b. Hamza b. Şihabiddin el-Ensârî. *Nihâyetü'l-Muhtâc ilâ Şerhi'l-Minhâc*. 3. baskı. Beyrut: Dârü'l-Kütübî'l-İlmiyye, 2003.
- Ruhûnî, Muhammed b. Ahmed b. Muhammed b. Yusuf. *Hâşiyetü'l-Ruhûnî alâ şerhi'z-Zurkânî*. Mısır: el-Matbaatu'l-Emîriyye, 1889.
- Sâlûs, Ali Ahmed. *el-İktisâdü'l-İslâmî ve'l-kazâyâ'l-fikhîyet'ü-mü'âsire*. Devha: Dârü's-Sikâfe, 1998.
- Sâvî, Ahmed b. Muhammed el-Mâlikî. *Bulğatü's-sâlik li-Akrebi'l-mesâlik ala Şerhi's-Sagâr*. (tsh: Muhammed Abdüsselam Şahin). Beyrut: Dârü'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1995.
- Sehnûn, Abdüsselam b. Seîd Tenûhî. *el-Müdevvenetü'l-kübra*. Kahire: Matbaatü's-Saâde, 1905.
- Serahsî, Şemsüleimme Ebü Bekr Muhammed b. Ebi Sehl. *el-Mebsût*. Beyrut: Dârü'l-Me'rife, 1989.
- Şâfiî, Muhammed b. İdris. *el-Ümm*. (thk: Rifat Fevzi Abdülmuttalib). Mensura: Dârü'l-Vefa, 2001.
- Şellâl, Salâh Ahmed. "Edilletü'l-hükmi'l-akliyyeti fi'l-kazâi hîne teğeyyürü'l-'umleti'n-nakdiyyeti". *Mecelletü midâdi'l-êdeb*. Sempozyum için özel sayı (2015): 496-521.
- Şıklar, İlyas. *Para Teorisi ve Politikası*. Eskişehir: Anadolu Üniversitesi, 2004.
- Şubeyr, Muhammed Osman. *el-Muameletü'l-Maliyyetü'l-Muasıra fi'l-Fikhî'l-İslâmî*. 2. baskı. Ürdün: Dârü'n-Nefâis, 1998.

Tirmizî, Muhammed b. İsa b. Sevre. *Sünenü't-Tirmizî*. (haz: Ebû Ubeyd Meşhur b. Hasan el-Selman). Riyad: Mektebetü'l-Meârif, 1996.

Ulemâ'u-Necdi'l-E'lâm. *ed-Dürerü's-Seniyetü fi'l-Ecvibeti'l-Necdiyeti*. (cem: Abdurrahman b. Muhammed b. Kâsim el-Âsimî en-Necdî). 6. baskı. b.y. y.y. 1996.

Zebîdî, es-Seyyid Murteza el-Hüseyn. *Tâcü'l-Ârûs min cevâhiri'l-Kâmûs*. (thk: Abdu's-Subûr Şâhîn). Kuveyt: el-Meclisu'l-Vatanî li's-Sikâfe ve'l-Funûn ve'l-Edeb, 2001.

Zerkâ, Ahmed b. Muhammed. Şerhu'l-kavâidi'l-fıkhıyye. 4. baskı. Dımaşk: Dâru'l-Kalem, 1996.

Zeylâî, Fahrüddîn Osmân b. Alî. *Tebyînü'l-ħakâ'ik Şerhü Kenzi'd-deķâ'ik*. Kahire: el-Matbaatu'l-kübra'l-Emiriyye, 1896.